

PAPER DETAILS

TITLE: Arap Gramerinin Disipline Edilisinde Kur'ân'in Kaynak Olusu Üzerine Klasik ve Modern
Dilbilimciler Bazında Bazı Mülâhazalar

AUTHORS: Ali Sevdî

PAGES: 766-793

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3143206>

Tefsir Araştırmaları Dergisi
The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2023 (Ekim/October)

Arap Gramerinin Disiplin Edilişinde Kur'ân'ın Kaynak Oluřu Üzerine Klasik ve Modern Dilbilimciler Bazında Bazı Mülâhazalar

Some Remarks on the Source of the Qur'ân in the facility of Arabic Grammar in the context of Classical and Modern Linguists

Ali SEVDİ

Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı
Assistant professor, Sakarya University, Faculty of Theology
Basic Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric
Iğdır, Türkiye
alisevdi1984@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1951-7232>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 15/05/2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 23/10/2023

Yayın Tarihi/Date Published: 30/10/2023

Atıf / Citation: Sevdi, Ali. “Arap Gramerinin Disiplin Edilişinde Kur'ân'ın Kaynak Oluřu Üzerine Klasik ve Mo-derin Dilbilimciler Bazında Bazı Mülâhazalar”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Ekim/October, 2023), 766-793.

<https://doi.org/10.31121/tader.1297226>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Yayıncı / Published by: Ali KARATAŐ / Türkiye

Öz

Bir dilin gelişmesini etkileyen öğeler arasında toplumsal, siyasal ve coğrafi niteliklerin yanı sıra, zaman içinde ortaya çıkan birbirleriyle ilişkili ya da ilgisiz beklenmedik durumlar da etkili olabilmektedir. İslâmiyet'in yayılmasıyla birlikte, farklı dilleri olan çeşitli etnisitelere mensup milletlerin İslâmiyet'i benimsemeleri ile farklı dillerde konuşan Müslüman toplumların ortaya çıkması gibi etkenler, dilde bozulmalara neden olmuş, Arapça olan Kur'ân'ı Kerîm'i anlama problemi ve lahn (dili hatalı kullanma) mevzusu gündeme gelmiştir. Buna paralel olarak Kur'ân'la ilgili yanlış okumalar ve dilde hatalı kullanımlar, dil kurallarının tespitini zorunlu kılmıştır. Bu konudaki ilk adım ve uygulamalar, nahvî esasların keşfedilmesine ve dil ile ilgili hükümlerin tesis edilmesine öncülük etmiştir. Tabii olarak Arapça dilbilgisi kurallarının yazılı olarak tespit edilip yazılı hale getirilerek kayıt altına alma çabası, öncelikle Arap dilinin kaynağı olan yazılı ve sözlü edebî ürünlerin derlenmesine ve tedrisata uygun olarak tasnif edilmesine zemin hazırlamıştır. Arap dilinin varlığının membaı olan edebî ürünlerdeki kural değişmezliğine ulaşmış olan genel tekrarlar tasnif edilmiş ve dilin temel kuralları bunlardan çıkarılmaya çalışılmıştır. Temel kuralların bir araya getirilmesiyle dilin sistemi ortaya konulmuştur. Bu verilerin dilbilim kurallarına uygun olarak düzenlenmesi ile Arapçanın yazılı dilbilgisi kuralları belirlenmiş ve bu bağlamda farklı referanslardan yararlanılmıştır. Edebî mükemmelliğinin zirvesinde bulunan Kur'ân-ı Kerîm, hem klasik hem de modern dilbilimciler ve yazarlar tarafından Arapça gramer kurallarının tespitinde ve temellendirilmesinde en önemli başvuru kaynaklarından biri olarak tercih edilmiştir. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm, bir yandan dil kurallarının belirlenmesinde ve bir disipline kavuşmasında etkin bir rol oynarken diğer yandan da gelişen dil sayesinde filolojik açıdan Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasına yönelik çalışmalara zemin hazırlamış ve önünü açmıştır. Arap dili üzerine yapılan çalışmaların olgunlaşması ve sistemleşmesi, dili Kur'ân'ın anlam tahlillerinde egemen bir unsur olmasını sağlamıştır. Bu anlamda söz konusu çalışmada, Arap gramerinin menşesinde etkin rol oynayan Kur'ân-ı Kerîm'in klasik ve modern ulemâ bazında Arap gramerinin temellendirmesinde kaynaklığı hakkındaki düşünceler saptanmıştır. Araştırıldığı kadarıyla literatürde konunun bu düzeyde incelenmediği ve uygulamada eksikliklerin olduğu dolayısıyla literatürdeki bu boşluğu doldurmak amacıyla bu mevzu irdelenmeye çalışılmıştır. Çalışma, literatür taraması ve analiz desenli yöntemle yazılmaya gayret edilmiştir. İki alt başlıktan oluşan bu çalışmada, girişte Kur'ân'ın Arap diline olan katkısına değindikten sonra, klasik ve modern dilbilimciler açısından, Arap gramerinin tesisinde Kur'ân'ın önemi, etkisi ve referansı hakkındaki düşünceleri ortaya konulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Arap Dili Grameri, Kur'ân-ı Kerîm, Klasik Âlimler, Modern Âlimler, Kaynak.

Abstract

Among the factors affecting the development of a language, in addition to social, political and geographical characteristics, unexpected situations that emerged over time, related or unrelated, could also be effective. With the spread of Islam, factors such as the adoption of Islam by nations belonging to various ethnicities with different languages and the emergence of Muslim societies speaking different languages caused deterioration in the language, the problem of understanding the Qur'ân in Arabic and the lahn (the language of which is incorrect use) was raised. Parallel to this, misreading the Qur'ân and language misuse necessitated the determination of language rules. The first steps and practices on this subject led to the discovery of nahwî principles and the establishment of language-related provisions. Naturally, the effort to determine and record the Arabic grammar rules in written form has laid the groundwork for the compilation of written and oral literary products, which are the source of the Arabic language, and their classification by the curriculum. The general repetitions that have reached the rule invariance in literary products, which are the source of the existence of the Arabic language, have been classified and the basic rules of the language have been tried to be derived from them. The system of language has been revealed by bringing together the basic rules. The Qur'ân, which is at the peak of its literary excellence, has been preferred by both classical and modern linguists and writers as the most important reference source for the determination and justification of Arabic grammar rules. Therefore, the Qur'ân, on the one hand, played an active role in determining the rules of language and attaining a discipline, and also paved the way for studies for a better understanding of the Qur'ân from a philological point of view. With the maturation and systematization of the studies on the Arabic language, the language factor has made it a dominant element in the meaning analysis of the Qur'ân. In this study, the ideas about the source of the Holy Qur'ân, which played an active role in the origin of Arabic grammar, on the basis of classical and modern scholars in the grounding of Arabic grammar were determined. To the extent of the research conducted, it has been observed that the subject has not been examined at this level in the literature. Due to the existing deficiencies in

practice, an attempt has been made to examine this issue to fill this gap in the literature. An effort has been made to write the study using a literature review and analysis pattern. In this study, which consists of two parts, the contribution of the Qur'ân to the Arabic language is mentioned in the introduction afterwards, it is aimed to reveal the thoughts of classical and modern linguists about the source of the Qur'ân in the establishment of Arabic grammar.

Keywords: Arabic Language, Arabic Grammar, Qu'rân, Classical Scholars, Modern Scholars, Source.

Giriş

İslâmiyet öncesi dönemde Kureyş'in Arap Yarımadası'ndaki diğer Arap kabilelerine göre dinî, ticarî ve edebî hayattaki üstünlüğü, Kureyş lehçesinin diğer lehçelere göre daha yaygın hale gelmesinde etkili olmuştur. İslâm'ın gelişi ve Kur'ân'ın Kureyş lehçesiyle vahyedilmesi, bu lehçeye tartışmasız somut bir üstünlük sağlamıştır.¹ Kur'ân'ın dili olma sayesinde yeni Müslüman olan milletler arasında Arapçanın yayılmaya başlaması ile bu dil, Arapların yanı sıra Arap olmayan unsurlar arasında bir anlaşma ve eğitim dili olmuştur.²

Kur'ân-ı Kerîm merkezli olarak kurulan bu yeni toplumda dilde de hâkimiyeti sağlayarak farklı lehçelere galebe çalmış ve Arap dilini çeşitli bölgelere yayma yeteneğinin yanı sıra, fasih Arapçaya canlılık ve süreklilik imkânı da kazandırdığından Arap dilinin korunmasını sağlamıştır. Müslümanlar tarafından Kur'ân'ı anlamının bir aracı olarak Arapçaya büyük önem verilmiş, araştırmalarla korunmasına özen gösterilmiş ve sonuçta fasih Arapça, yüzyıllar boyunca sağlam ve yaşayan bir dil olarak hayatini sürdürmüştür.³

Kur'ân'ın Arabî'lik vasfına haiz olması nedeniyle kendisinde kullanılan kelimeler genel hatlarıyla Arapların giydirdiği, yüklediği anlamlar olmakla birlikte daha önce bilinmeyen birçok kelimeyi bu dile kazandırarak onun gelişmesine büyük katkı sağlaması ve dili canlandırmış olması da Kur'ân-ı Kerîm'in Arap diline olan bir diğer etkisidir. Böylece kelimelerin ifade ettikleri anlamlar çoğaltılmış ve eski kelimelere alışılmışın ötesinde ve sadece bedî anlatımla sınırlı kalmayan yeni anlamlar yüklenerek dil zenginleştirilmiştir.⁴

Farklı ilim dallarına mensup âlimler, muhtevasını layığı ile anlamak gayesiyle Kur'ân-ı Kerîm üzerinde asırlara yayılan sistemli çalışmalar yaparken, aynı zamanda onun belâgat ve fesahatinden de etkilenmişler ve üslûbunu da taklit etmeye çalışmışlardır. Günümüze kadar devam eden bu süreç halen aktif bir şekilde devam etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in hem kurumsal hem bireysel hem de sosyal hayatta merkezi bir rol oynayan bu konumu, aynı zamanda Arapçanın lafızlarını da güzelleştirmiş, üslûbunu zarifletirmiş, bu dilin edebî ürünlerini garabetten ve kaba avâmî lafızlarından uzaklaştırmış, zevk-i selime uygun olmayan lafız ve terkiplerini önemli oranda izale etmiş ve Arapçanın içyapısına ciddi manada olumlu bir tesirde bulunmuştur.⁵

¹ Ahmed Hassan ez-Zeyyâd, *Târibu'l-Adâbi'l-Arabî* (Kahire: Dâru'n-Nahda, 1977), 81.

² İbrâhîm es-Sâmîrâî, *Dirâsât fi'l-luga* (Bağdat: y.y. 1961), 241-246; Kenan Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi II Sadru'l-İslâm Dönemi* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2009), 2003.

³ Abduh Alî İbrâhîm er-Râcihi, *'İlmü'l-luğati't-tatbîki ve ta'limü'l-'Arabiyye* (Riyad: Câmîatu'l-İmâm b. Suûd, 1990), 115; Abdülkerîm el-Hâtib, *İ'câzu'l-Kur'ân* (Beyrut: Meaarif li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1975), 42.

⁴ Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi II Sadru'l-İslâm Dönemi*, 2003; Mâzin el-Mubârek, *Nahvun ve va'yun lughavî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1979), 130; Zakir Demir, *Tefsîr Terimibilimi'ne Alternatif Bir Alan: Ta'rifât, Hudûd ve Mustalabât Kitâbiyâtı* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2020), 113-114.

⁵ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi II Sadru'l-İslâm Dönemi* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2009), 2003.

Kur'ân'da anlamı az bilinen kelimelerin açıklanmasında eski Arap şiirinin kullanılması, gerek İslâm öncesi gerekse de geçiş dönemindeki şiirlere hak ettiği önemin verilmesine ve bunların kitap formunda bir araya getirilmesine sebep olmuştur.⁶ Kur'ân-ı Kerîm, İslâmiyet öncesi Arap şiir ve nesirlerinin derlenip sadırlardan satırlara geçilmesinde ve tercüme edilmesinde başat rol oynadığı gibi çeşitli edebî sanat ve üslûpları bünyesinde barındırarak belâgat ve edebî tenkidin ortaya çıkmasında da önemli rol oynamıştır. Öte yandan, Kur'ân ininceye kadar Arap dili ile ilgili kurallar metodolojik bir şekilde ortaya konulmamış ve üzerinde bu yönde herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Başta Kur'ân'la ilgili yanlış okumalar olmak üzere dil kurallarının tespitini zorunlu kılmış, bu konudaki ilk adım ve uygulamalar, nahvî esasların keşfedilmesine ve dil ile ilgili hükümlerin tesis edilmesinde başrol oynamıştır. Buna paralel olarak Arap grameri kurallarının temellendirilmesi çeşitli kaynaklara dayandırılarak ortaya konulmaya ve sistemleştirmeye çalışılmıştır. Kur'an-ı Kerim'in Arapların farklı lehçeleriyle ve en fasihiyle indirilmiş olmasının yanı sıra zengin bir dil birimi özelliğiyle, kapsamlı bir gramer kurallarının tesisi için en geniş alanı oluşturmuştur. Kur'ân-ı Kerîm bu gibi özellikleriyle diğer kaynaklar arasında temeyyüz etmiş ve bu hususta mihenk taşı olmuştur. Bu anlamda, Kur'ân'ın doğru okunup ve anlaşılması faktörü, tefsir ve kıraat ilimlerinin yanı sıra Arap dilinin gramerine ve lügat hazinesinin tespitine dayanan nahiv, sarf ve mu'cem gibi dinî ve filolojik ilimlerinin gerek temelinde ve gerekse gelişim evrelerinde etkisi olduğu yadsınmaz bir gerçektir.⁷

Dolayısıyla, Arapçanın kelime ve cümle yapısını, etimolojisini, gramerini ve edebî sanatlarını etkileyerek asırlarca dilin yozlaşmasını/bozulmasını önleyen ve Arap dilinin zenginleşmesini sağlayan Kur'ân'ın ile dil ilişkisi hakkında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak dil kurallarının belirlenmesinde Kur'ân'ın referansına ilişkin klasik ve modern dilciler esas alınarak karşılaştırmalı bir çalışmanın yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu perspektiften hareketle çalışmada öncelikle klasik ve modern dönemde kuralların oluşturulmasında Kur'an'ı referans alan dilbilimcilere iki alt başlık altında kısaca değinilecek ve söz konusu dönemdeki âlimlerin bu husustaki bakış açılarına ışık tutulacaktır.

1. Klasik Dilbilimcilerin Kur'ân'ın Kaynak Oluşuna Bakışı

Kur'ân-ı Kerîm, dinî ilimlerinin ve ona paralel olarak ortaya konulan diğer ilimlerin gelişmesine büyü katkıları olmuş ve onun gölgesinde kıraat, tefsir, belagat, morfoloji, sentaks ve linguistik gibi muhtelif ilimler ortaya çıkmıştır. Arap dili üzerinde çalışmalar yapan bunlardan çokça nasiplenen olmuştur. Kur'ân'ın manasını ve tefsirini anlamak, garipliğini bilmek, o devirde tasnif edilmemiş olan Arapçanın öğrenilmesini gerektirmiştir. Bu sebeple Arap grameri, Kur'ân gölgesi altında kurallarını ortaya koyan ilk dilbilimcilerin elinde tezahür etmiş, usul ve temel kıstasları ortaya konulmaya çalışılmıştır.⁸

Bütün gramerciler, gramer kaidelerinin temelini oluşturan nakil veya semânın kesin delil olarak Kur'ân-ı Kerîm, mütevatir sünnet ve Arap kelâmı (nesir ve şiir) şeklinde üç temel kaynağı içerdiği konusunda hemfikirdirler. Semâ, Arap grameri literatüründe kıyâsla birlikte kendisiyle delil getirilen kaynakların en önemlilerinden biri ve nahiv kaidelerinin büyük çoğunluğunun üzerine kurulduğu esaslardan biri olmuştur. Literatür taraması yapıldığında Kur'ân-ı Kerîm, fesahat ve

⁶ Fuat Sezgin, *Tanımayan Büyük Çağ* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 21.

⁷ Candemir Doğan, *Arapça Öğretim ve Öğretim Kılavuzu* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2011), 31-32; Mehmet Reşit, Özbalkıç, "Arap Dilinde İlk İstişâd", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/5 (1989), 369.

⁸ Hugh Kenedy, *İslâm'da Entelektüel Gelenek*, trc. Muhammed Şeviker (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 35.

belâğatın en doruk noktasını temsil etmekle birlikte en güzel ifadeyi ve en fasih dili de temsil ettiğinden dilbilimciler nezdinde genelde söz konusu kaynakların başında yer almıştır.⁹ Semâ kaynakları arasında en üst noktada yer alan Kur'ân-ı Kerîm, çeşitli kıraatleriyle muhtelif gramer referanslarında büyük bir yer edinmiştir. Kur'ân metninin dil bakımından en mükemmel metin olduğuna tereddütsüz inanan dilbilimciler, onun lafızlarıyla istişhâd etmeyi caiz gördükleri gibi bütün mütevatir kıraatlerini de kabul etmişlerdir. Hatta bazı dilbilimciler, onun şaz kıraatleriyle de istişhâd ederek onları lügatin/dilin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirmişlerdir.¹⁰ Kıraatlerin istişhâdında ihtilaf olmasına rağmen Kur'ân metninin sıhhatinde ittifak edilerek kendisiyle istişhâd edilmiş ve gramer kitaplarında yerini almıştır. Gerek klasik gerekse modern dilciler kendisiyle referansta bulunmuşlardır. Gramer kurallarının tesis edilmesinde Kur'ân'a müracaat eden ve onunla istişhâd eden bazı ünlü klasik âlimler şunlardır:

1.1. İsâ b. Ömer es-Sekafi (öl. 149/766)

Ömer es-Sekafi, Basra dil ekolünün ilk temsilcilerinden birisidir. Biyografisini veren farklı kaynaklar, onun *el-Câmi'* ve *el-İkmâl (el-Mükemil)* adında gramer üzerine iki kitabı olduğunu belirtmektedir. Kendisine, bu iki kitap isnâd edilmişse de gerçek şu ki, bu iki kitabı gördüğünü ifade eden hiç kimse olmamış ve günümüze intikal eden nahiv konudaki görüşleri bizzat kendisi veya kitaplarından değil, Sîbeveyhi (öl. 180/796) ve diğer öğrencilerinin kitaplarından aktarılmaktadır. Ona ait görüşleri aktaran kaynaklar, Sekafi'nin dilin tamamı hakkında değil, karmaşık ve yapısal bazı meseleler hakkındaki gramere dair birtakım görüşlerini aktarmaktadır. Bu, hiç şüphesiz onun yetkin bir âlim ve muğlak gramer konularında otoriter biri olduğunun göstergesidir. Zira o, Arapçaya uygun ve manayı izah ettiği yerlerde irâbları birbirine tercih edebiliyordu. Kendisi, sahih nasın olduğu yerde kıyâs ve içtihadı kabul etmez, semânın, kıyâstan daha güçlü bir argüman olduğunu göstermek kabilinde nasla amel etmesi bunun bir göstergesi olsa gerektir. Ona göre bu meyanda en güçlü mercî ise Ferrâ'nın (öl. 207/822) savunduğu üzere Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bu doğrultuda Sekafi'ye göre gramer kurallarının tesisinde ve ispatında en güçlü argüman olan Kur'ân'a dayanmalıdır.¹¹

1.2. Ebû Amr b. el-Alâ' (öl. 154/771)

Ebû Amr b. el-Alâ', Arap dili ve edebiyatçısı, lügat âlimi ve yedi kıraat imamından biridir. Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb'*inde 57 defa zikrettiği gibi kendisine nispet edilen gramere dair günümüze ulaşan farklı sözleri bulunmaktadır. Ebû Amr'ın olumsuz istisnâ' meselesinde illâ'dan (إلا) sonra gelen ismin müstesnâ minh'uya bedel olması hakkındaki görüşü, gramer kurallarını oluştururken Kur'ân-ı temel aldığını göstermektedir. Sîbeveyhi'nin Yûnus b. Habîb'den (öl. 182/798) naklettiğine göre Ebû Amr'a göre *عبدالله* cümlesinde tercih edilen görüş, *عبدالله* şeklinde - müstesnâ minh'uya bedel olmak üzere- merfû okunmasıdır. Nitekim söz konusu görüşünü de *وَلَمْ يَكُنْ*

⁹ Mehmet Şirin Çıkar, *Kyâs (Bir Nahiv Usûl İlmi Kaynağı)* (Van: Ahenk Yayınları,2007), 37-38.

¹⁰ Ebu'l-Mekârim, *Usulu'n-nahiv* (Libya: Menşurâtu'l-Camiaâtu'l-Libya,1392), 37.

¹¹ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf Necâtî – M. Ali en-Neccâr (Kahire: el-Heyetu'l-Mısıriyye, 1970), 1/14; Ebû Bekr ez-Zübeydî, *Tabakatü'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, thk. M. Ebü'l-Fazl İbrâhim (Kahire: Daru'l-Meaârif, 1373/1954), 44; Muhammed Hayr el-Hulvânî, *el-Mufasssal fî târihi'n-nahvi'l-Arabî* (Beyrut: Muesesetu'r Risâle, 1979), 1/160.

لَهُمْ شُهَدَاءٌ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ “kendilerinden başka tanıkları olmayanların...”¹² âyeti bağlamında temellendirmiştir.¹³

1.3. Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (öl. 175/791)

Arap grameri, Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, çağdaşı Yûnus b. Habîb ve İsa b. Ömer es-Sekafî'nin katkılarıyla olgunluğuna erişmiştir.¹⁴ Nitekim Tefkîk Rüştü Topuzoğlu Halîl b. Ahmed hakkında şöyle der: “İslâm âleminin yetiştirdiği en büyük filolog unvanına sahip bir ilim adamı olan Halîl b. Ahmed, müstesna bir zihni meleke ile Arap gramerinde dağınık meseleler arasındaki girift ve son derece hassas münasebetleri yakalayıp bunları sağlam kaidelere ve umûmî esaslara bağlamıştır.”¹⁵ Halîl b. Ahmed, dehasıyla Arap filolojisine önemli bir merhale kazandırdığı gibi bu meyandaki tespitleriyle de gramer çalışmalarına büyük ölçüde yön vermiştir. Arap dili gramerini aklın yasa ve hükümlerine tabi kılma girişimlerine rağmen onun yöntemi, dilbilimsel olup nahvine lengüistik his, yani dil duygusu hâkimdir. Onun bütün bu girişimleri dili ve kurallarını kodlamak, zapt altına almak ve bir temelle oturtmaktır. Söz konusu filolog, gramer kurallarının tesisinde ve temellendirmesinde semâ' metodunu tercih etmiştir. Hatice el-Hadîsî'nin de işarette bulunduğu gibi Halîl b. Ahmed, lingüistik/dil çalışmalarında herhangi bir ayırım gözetmeksizin Kur'ân kıraatlerini kaynak olarak kullanmıştır.¹⁶

1.4. Yûnus b. Habîb (öl. 182/798)

Yûnus b. Habîb, Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin çağdaşıdır. Onun öğrencilerinden Sîbeveyhi, gramer görüşlerinden fazlasıyla bahsetmiş ve *el-Kitâb*'ında yaklaşık 200 kez kendisine atıfta bulunmuştur.¹⁷ Onun nahve dair görüşlerini en geniş biçimde aktarmakla birlikte birçok görüşünü uygun bulmuş ve beğenmiştir. Kaynaklarda *Me'âni'l-Kur'ân*, *el-Luğât*, *el-Emşâl*, *en-Nevâdiru'l-kebîr* ve *en-Nevâdiru's-şâğîr* gibi kendisine izafe edilen eserlerinin ismi yer almaktadır.¹⁸ Fakat bu eserlerden hiç biri günümüze ulaşamamıştır. Ebû Hayyân el-Endelüsî'ye (öl. 745/1344) göre Yûnus b. Habîb, Kur'ânda *لكن* edatını *وَ* ile birlikte kullandığını referans göstererek onu atif harflerden saymamıştır.¹⁹ Bu da onun gramer kurallarının durumunu ve özelliklerini Kur'ân çerçevesinde araştırdığının göstergesidir. Başka bir ifadeyle metodu, Kur'ânî istikrâdır.

Muhammed Hayr el-Hulvânî ise Yûnus b. Habîb'in gramer yaklaşımını betimleyici bir yaklaşım olarak tanımlar.²⁰ Betimleyici yaklaşımın en önemli özelliği ise geniş bir semâ ve rivayet kapasitesine sahip olmasıdır. Yûnus b. Habîb'in betimleyici özelliklerinden biri de terkîb nitelikli analizlerde işlevsel görüşlere sahip olmasıdır. Dilin normlarını dikkate alarak, cümlenin yapısına ve cümlenin parçaları arasındaki ilişkilere bakarak sonuca varır. Nitekim O, “ذَلِكَ الَّذِي يُبَيِّنُ اللَّهُ عِبَادَهُ”²¹ ayeti kerimesini kaynak göstererek ism-i mevful olan *الَّذِي*'nin *أَنْ* veya *مَا* gibi mastariyet işlevini

¹² en-Nûr 102/6.

¹³ Ebû Bîşr Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 2/311-312.

¹⁴ Halîl Abâbene, *Mekânetu'l-Halîl b. Ahmed fi'n-nabvi'l-Arabî* (Umman: Dâru'l-Fikir, 1948), 73.

¹⁵ Tefkîk Rüştü Topuzoğlu, “Halîl b. Ahmed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/309-312.

¹⁶ Hatice el-Hadîsî, *el-Medârisu'n-nabviyye* (İrbid-Umman: Dâru'l-Emel, 2001), 70.

¹⁷ Munîr el-Ba'lebekî, “el-Kitâb fi't-Turâsi'n-Nahvî”, *el-Kitâb fi Âlemi'l-İslâmî Dergisi* 297 (ts.), 111.

¹⁸ Hadîsî, *el-Medârisu'n-nabviyye*, 62.

¹⁹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhîr*, thk. Adil Ahmed vd. (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1993), 1/62.

²⁰ Hulvânî, *el-Mufassal fi târihi'n-nabvi'l-Arabî*, 214.

²¹ eş-Şûrâ 42/23.

gördüğünü savunur.²² Bu da onun gramer kurallarını Kur'ân-ı Kerîm örnekleri üzerine kurduğunu teyit etmektedir. Bu aynı zamanda dolaylı olarak, Kur'ân-ı Kerîm'in mutlak anlamda semânın en güçlü kaynaklarından biri olduğuna da atıfta bulunmaktadır.

1.5. Ebû Bişr Sîbeveyhi (öl. 180/796)

Nahiv âlimleri gramer kaidelerinin tespitinde Kur'ân-ı Kerîm'den temel bir kaynak olarak yararlanmışlardır. Onların başında gelen Sîbeveyhi nezdinde de Kur'ân-ı Kerîm ve kıraatleri, gramer kurallarının izahının yanı sıra gramer kural ve usullerinin oluşturulmasında önemli kaynaklar arasında yer almıştır.²³ Aynı şekilde onun Kur'ân-ı Kerîm'e olan ilgi ve alakasından dolayı istişhatta şiir hariç, Kur'ân'ı diğer kaynaklara tercih ettiği gibi kıyâs ve ta'lîle dayalı çıkarımları da temel almıştır. Arap kelâmının yanında âyetlerin i'râbı ve üslup yapısına da girmiş, âyetlerdeki teşbih, mecâz, kinâye gibi birçok edebî güzelliklere değinmiştir. Nahiv konusunda günümüze ulaşan ilk eser olan onun *el-Kitâb*'ına bakıldığında bütün bunları görmek mümkündür. O, nahivcilerle yaptığı tartışmalarda bir hükmü temellendirmek veya bir hükme varmak için birçok Kur'ân âyetini takdim eder; i'râb mevzusunda bir ayeti diğerine kıyâs ederek sorularını cevaplandırır veya iddialarını çürütmeye çalışır.²⁴ Mesela; Sîbeveyhi'nin Kur'ân'ı referans gösterdiği kurallardan biri; övgü ve yergi ifade eden *نعم* ve *بئس*'nin faillerinden sonra temyizin gelmesi için - *بئسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا* - "Zalimler adına bu ne kötü bir tercih!"²⁵ âyetinde olduğu gibi- öznelerinin mukadder olması şartına bağlamıştır. Aynı şekilde O, *علمت* filinin, *عرفت* anlamına gelebileceğini *اعْتَدُوا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ* "İçinizden cumartesi günü hakkındaki hükmü çiğneyenleri elbette bilirsiniz"²⁶ âyetiyle ispatlamaya çalışmıştır.²⁷ Sîbeveyhi, görüşlerinin temellendirmesinde Kur'ân âyetlerini ve onlara uygun olan Arap kelâmı ve bedevîlerin yaygın kullanımlarını tercih etmiştir.²⁸

Literatüre bakıldığında Sîbeveyhi dâhil olmak üzere nahivcilerin çoğunun kıraat vecihlerini bilen, Kur'ân ve onun ilimleri hakkında birikime sahip kişiler olduğu görülmektedir. Gramer kurallarının tesisindeki öncelikli çabaları vahiy mahsulü olan Kur'ân'a hizmet etmek ve onu lahna karşı koruma gayretinde olmuşlardır. Gramer kurallarının tesisindeki öncelikli çaba ve gayretleri, vahiy mahsulü olan Kur'ân'a hizmet etmek ve onu lahna karşı korumak olmuştur. Genel olarak Kur'ân'a ve sahih/orijinal olması koşuluyla şiir metinlerine dayanan semâyı, kıyâsa tercih etmişlerdir. Böylece Kur'ân'ı bütün dil ve gramer meselelerinde söz sahibi yapmasalar da dilsel referans konumuna yerleştirmişlerdir.

İlk gramerciler haleflerine, Kur'ân nahvine yönelmek bağlamında Kur'ân filolojisi alanında Kur'ân'ın ihtiva ettiği anlamları sarf, nahiv ve lugat gibi filolojik imkânlarla belirlemeyi amaç eden *Meâni'l-Kur'ân* adlı eserlerin telif etme zeminini oluşturdukları bilinmektedir. Söz konusu eserler, Kur'ân'ın gramatik yönünü ön plana çıkararak manasını açıklayan ve gramatik tefsirinin ilk nüvelerini oluşturan çalışmalardır.²⁹ Dolayısıyla *Meâni'l-Kur'ân*'ın müellifleri, âyetleri i'râblar ışığın-

²² Hulvânî, *el-Mufasssal fî târihi'n-nahvi'l-Arabî*, 214.

²³ Hatice el-Hadîsî, *eş-Şâhid ve usûlu'n-nahv fî Kitâb Sîbeveyhi* (Kuveyt: Matbaatu Camiâtu'l-Kuveyt, 1972), 29.

²⁴ Hadîsî, *eş-Şâhid ve usûlu'n-nahv*, 40.

²⁵ el-Kehf 9/50.

²⁶ Bakara 2/65.

²⁷ Ebû Bişr Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Hârûn (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1403), 1/115.

²⁸ İbrahim es-Sâmîrî, *Min si'ati'n-nahv* (Beirut: Dâru'l-Cil, 1994), 8.

²⁹ Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân* (mukaddime), thk. Hudâ Mahmûd Karâ'a (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1990), 1/29.

da açıklamaya ve yorumlamaya çalışmışlardır. Yorumlama olgusu, onları çoğu durumda anlamla çeliştiği için gramer standartlarını ihlal etmeye, anlamla tutarlı, zaman zaman analojinin esaretinden kurtarılmış bir yol göstermeye zorlamıştır. Fakat her şeye rağmen Meâni'l-Kur'ân müelliflerinin Kur'ân nahvî edebiyatına önemli katkıları olduğu muhakkaktır. Bu alandaki çabaları araştırmaya değer olduğu düşünülmektedir.³⁰

1.6. Alî b. Hamza el-Kisâî (öl. 189/805)

Kisâî, *Meâni'l-Kur'ân* alanında eser telif eden seçkin ve sayılı ünlü simalardan biri olup Kûfe ekolünün kurucusudur. Basra ve Kûfe ekollerinin prensipleri arasındaki en belirgin fark Basralıların semâya, Kûfelilerin ise kıyâsa önem vermeleridir. Fakat bu ekolün mensuplarından önemli bir kısmı kurrâ olduklarından kıyâs kadar olmasa da gramer kaidelerin tesisinde semâya itimat etmişlerdir. Nitekim onlar da mutlak anlamda ifade ve üslupların en fasih ve ince şekliyle Kur'ân'da yer aldığını kabul ettikleri kaydedilmiştir. Bundan dolayı Kisâî, çalışmalarında bazı gramer ve linguistik hükümlerin tespitinde Kur'ân'a dayanmaktadır. Nitekim o, "لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ"³¹ âyetini yorumlarken buradaki "لعل"nin manalarından birisinin de ta'lîl olduğunu ifade eder.³² Bu anlam, Kisâî, ve Ahfeş tarafından kanıtlanmıştır. "لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ"³³ gibi benzer âyetlerindeki "لعل" ise buna hamledilmiştir. Aynı şekilde Kisâî, "وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٌ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا" "Gerçek şu ki Süleyman kâfir olmadı, fakat şeytanlar kâfir oldular"³⁴ âyetini referans göstererek لکن harfinden önce وَ harfî olduğundan لکن kelimesinin şeddeli okunduğunu savunmuştur.³⁵ Dolayısıyla Kisâî'nin gramer ile ilgili görüşleri dikkatle incelendiğinde gramer veya dilbilimsel yaklaşımlarının tespitinde Kur'ân'ı kaynak gösterdiği görülecektir.

1.7. Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ' (öl. 207/822)

İslâm telif tarihinde gerek Kur'ân gerekse nahiv ilimleri alanında dönemin önemli şahsiyetlerinden sayılan Ferrâ'nın *Me'âni'l-Kur'ân*'ının ayrı bir yeri, değeri ve önemi vardır. Abduh er-Râcihi (1937-2010) bu konuda şunları ifade etmektedir: "Kitabın önemi; müellifin Kur'ân'ı bizim tefsir kelimesinden anladığımız şekilde tefsir etmeyi kastetmemiş olmasındandır." Nitekim Ferrâ, nahiv ilminin Kur'ân'ı lahinden muhafaza etmek için tasarlanmadığını, aksine Kur'ân'ın anlaşılmasına yardımcı olmak için tesis edildiğine vurgu yapmaktadır. O, Kur'ân-ı sûre sûre incelemiş ve ardından her bir sûreden dilbilimsel açıdan tefsir edilmesi gerekli gördüklerini seçerek onları, Kûfe ekolünün grameri çerçevesinde tahlil etmeye çalışmıştır.³⁶

³⁰ İslâm telif geleneğinde *Meâni'l-Kur'ân* hareketi, hicri ikinci yüzyılın başından başlamış ve bu meyanda birçok eser literatüre kazandırılmıştır. Tarihî serüvende bu alana dair pek çok telif gerçekleştirilmiş olmakla beraber bunlardan çok azı günümüze ulaşmayı başarmıştır. Eserleri günümüze ulaştığından Ferrâ, Zeccâc, Ahfeş el-Evsat ve Nehhâs gibi âlimler Meâni'l-Kur'ân geleneğinin en önemli temsilcileri sayılmıştır (İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramadân (Beyrut: Dâru'l-Maarife, 1471/1997); Ekrem Ali Hamedân, "Kutubu'l-İhticâc ve's-Sırâ' Beyne'l-Kurrâ' ve'n-Nuhât", *Meceleu'l-Camiâtu'l-İslâmî* 14/2 (2006), 89-119; İsmail Aydın, "Meâni'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları,2019), EK-2/207-209).

³¹ Bakara 2/53.

³² Alî b. Hamza el-Kisâî, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. İsa Şhâte İsa (Kahire: Dâru Kabâ', 1979), 71.

³³ Âl-i İmrân 3/123.

³⁴ Bakara 2/102.

³⁵ Kisâî, *Me'âni'l-Kur'ân*, 77.

³⁶ Abduh er-Râcihi, *Durûs fi'l-me'âzîbi'n-nahviyye* (Beyrut:Daru Dâru'n-Nehdatu'l-'Arabiyye, 1970), 93.

Dayanağı ve hareket noktası Kur'ân olan ilk gramer kurallarını ortaya koyan kişinin Ferrâ olduğu kaydedilmektedir. “Kur'ân'ın dili, mutlak anlamda Arap üsluplarının en fasihidir”³⁷ ve “Kur'an-ı Kerim, Arap dili için şüirden daha sağlam ve kuvvetli bir delildir” gibi ifadeleriyle, gramer ilminin inşasında Kur'ân'ın istidlâl konumuna dikkat çekmiştir. Bunun yanı sıra Kur'ân'ın icâzını dilbilimsel yapılarında aramayan, aksine fesahatın bedevî Arapların lügatinde olduğunu iddia eden bazı şiiir âlimlerini ve tarihî haberlerin râvilerini tenkit etmiştir.³⁸ Kendisi, gramer ve dil konusunda hadis rivayetlerini referans olarak göstermemekle birlikte i'râb ve lügat gibi konularda iştişhâd olarak en güçlü bir şekilde kıraatleri tercih etmiştir.³⁹

Ferrâ, Kur'ân'ı mutlak anlamda Arap kelâmının en fasihi olarak gördüğünden *Me'âni*'sinde “ألم يئنل لك، ألم ينل لك، ألم يئن لك، ألم يئن لك، ألم يئن لك، ألم يئن لك”⁴⁰ âyetini yorumlarken, *يئن* kelimesinin *يئنل* şeklinde farklı versiyonları olduğunu, fakat bunlardan en güzelinin Kur'ân'ın getirdiği lügat, yani *يئن* olduğunu ifade eder. Bu ve *Me'âni*'sinde ele alınan benzer örnekler dikkate alındığında onun gramer kurallarının tesisinde Kur'ân'ı en üst yere koyduğu, Kur'ân-ı Kerîm'in Arapçanın tüm üstünlüklerini yansıtarak, fasih Arapçanın en mükemmel örnek ve ölçüsü olduğunu yönünde bir kanaate sahip olduğu görülmektedir.⁴¹

1.8. Saîd b. Mes'ade el-Ahfeş el-Evsat (öl. 215/830)

Tabakat yazarlarınca Ahfeş lakabıyla tanınan Arap dil âlimlerinin tarihî sıra itibarıyla ikincisi ve en meşhur olanıdır.⁴² Ahfeş'in *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, Kur'ân-ı Kerîm çalışmaları alanındaki ilk kitaplardan olduğu ifade edilmiştir. Söz konu bu eseri, Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ'nın (öl. 209/824) *Mecâzi'l-Kur'ân*'ı ve Ferrâ'nın *Me'âni'l-Kur'ân*'ı me'âni kitapları içinde yer almaktadırlar.⁴³ Ahfeş'in me'ânisindeki metodolojilerinden biri de farklı kıraatlerden Arapça'ya en yakın, en açık ve yorumdan en uzak, anlam ve estetik niteliği olan yöntemi tercih etmesi, kelime veya ifadeleri takdir etmekten uzak durma eğiliminde olmasıdır.⁴⁴ Bunun yanı sıra Ahfeş, Arapça üsluplarına uygun olarak gramer konusunda yenilikçi görüşlere sahip biri olup görüşlerini Kur'ân çerçevesinde temellendirmeye çalışmıştır. Örneğin *وَإِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ، لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ* “Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı”⁴⁵ âyet-i kerimeyi referans göstererek cevâbu's-şart başında gelen fâ harfinin hazf olunmasını caiz kılmıştır.⁴⁶

³⁷ إِنْ لُغَةُ الْقُرْآنِ أَفْصَحُ أَسَالِيبِ الْعَرَبِيَّةِ عَلَى الْإِطْلَاقِ

³⁸ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf Necâtî – M. Ali en-Neccâr (Kahire: el-Heyetu'l-Misri, 1980), 1/14.

³⁹ Ahmed Cemil Şâmî, *en-Nabvu'l-Arabî* (Beyrut: Dâru'l-Hadâre, 1997), 135.

⁴⁰ el-Hadîd 57/16.

⁴¹ Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/32.

⁴² İnci Koçak, “Ahfeş el-Evsat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/526.

⁴³ Afif Dimeşki, *Ṭarîku tecdîdi'n-nabvi'l-Arabî* (el-Ahfeş- el-Kûfiyûn), (Beyrut: Dâru'l İlm li'l Melâyîn, 1980), 73vd.

⁴⁴ Dimeşki, *Ṭarîku tecdîdi'n-nabvi'l-Arabî*, 73.

⁴⁵ Bakara 2/180.

⁴⁶ Dimeşki, *Ṭarîku tecdîdi'n-nabvi'l-Arabî*, 87.

1.9. Ebu'l-Abbâs Sa'leb (öl. 291/904)

Kûfe dil ekolünün ileri gelenlerinden, nahiv ve lügat alanında ekolünün lideri konumunda olan çok yönlü bir şahsiyettir. Aynı zamanda Ferrâ'nın öğrencisi olan Ebu'l-Abbâs Sa'leb, Kur'ân gramerinde önemli bir role sahiptir. Sa'leb'in, yöntem ve yaklaşımı *Mecâlis* adlı eserinde açıkça görülmektedir.⁴⁷ Nitekim o, bazı istisnalar dışında gramer kurallarının inşasında, kaideleri nassa (Kur'ân ve sünnete) tabi kılar, nassı kurala tabi tutmaz. Bir metinle başlar ve sonra gramer uzmanlarının gördüklerinden bahseder. Hatta denilebilir ki, Sa'leb'in benimsediği ve takip ettiği yöntem, gramer öğretiminde olması gereken doğal olandır. Başka bir ifadeyle o, "Eserinde genellikle metin ve örnekten kurala giderek modern dil öğretiminde de benimsenen bir yöntem izlemiştir."⁴⁸ Aynı zamanda, grameri kolaylaştırma ve genişletme eğiliminde olan gramercilerden biridir. Bütün bu hususların temellendirmesinde ise genellikle Kur'ân-ı Kerîm'i kaynak olarak almıştır.⁴⁹

1.10. Ebû İshâk ez-Zeccâc (öl. 311/923)

Zeccâc, bizzat Sa'leb ve Müberred'den Arapça gramer ve Arap edebiyatı eğitimi almış, böylece Kûfe ve Basra ekollerini ilk kaynaktan öğrenme fırsatı bulan nadir dilcilerden biri olmuştur. Mâna-i'râb bağlantısının gerekliliğini, i'râbın esas olduğunu, anlam ve yorumun bu ilkeye dayanması gerektiğini savunan Zeccâc, Kur'ân'nın i'râbı ve Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsirini önemseyen ve vurgulayan edebiyatçılardandır.⁵⁰ *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh* adlı eserinde olduğu gibi genellikle bir âyette açıkladığı manayı, zikrettiği başka bir âyetle temellendirme gayretinde bulunmuş, gramer konusundaki bazı görüş ve tercihlerini Kur'ân bağlamında inşa etmeye çalışmıştır. Nitekim o, عليهم kelimesindeki ها zamirinin esreli okunmasını tercih etmiş ve صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ "Nimetine erdirdiklerinin yoluna"⁵¹ âyetiyle istişhâd etmiştir. Zeccâc, Kur'ân dilinin en fasih olduğunu tespit etmek için de farklı ifadeler kullanmıştır.⁵² Böylece o, gramer ve lügat hükümlerinin tespitinde dayanağı Kur'ân olduğu ve Kur'ân'ın Arapların lügat ve lehçelerinden seçtiği dilin en belîğ ve güvenilir olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla Zeccâc, Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine özen gösterdiği gibi çeşitli gramer ve linguistik konuların tesisinde Kur'ân-ı Kerîm'i referans göstermiştir.⁵³

1.11. Ebû Bekr el-Enbârî (öl. 328/940)

İbnu'l-Enbârî, Kûfe ekolünün mantığını en iyi özümseyen, Kur'ân kıraatlerin önemseyen ve birçok Kur'ânî istişhâdleri ezberleyen Kûfe nahivcilerinden biridir.⁵⁴ Ona göre Kur'ân argümanları, semânın en üst mertebesini ifade etmektedir. Kur'ân şevahitleriyle iktifa etmesi, bu anlamda Kur'ân'ın kendisi için öneminin bir göstergesidir. Zira İbnu'l-Enbârî, Basralılara cevaben Kur'ân'a dayanarak şöyle der: "Bize göre doğrusu ve kıyâs olan ثلثمائة olmasıdır." Yani ثلاث sayısının temyîzinin müfret olarak gelmesidir. ومئتين ثلث şeklinde temyîzini çoğul olarak zikretme-

⁴⁷ Ahmed Abdüllatîf Mahmûd el-Leysî, *en-Nahv fî Mecâlisi Sa'leb* (Kahire: Dâru Sakâfet'il-Arabî, 1991), 8.

⁴⁸ İsmail Durmuş, "Sa'leb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/25-27.

⁴⁹ İbrâhim Mustafâ, *İhyâ'ü'n-nahv* (Beyrut: Mektebetü'l-Âdâb, 2013), 171.

⁵⁰ Ebû İshâk ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, nşr. Abdülcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemü'l-Kutub, 1988), 1/23.

⁵¹ Fâtîha 1/7.

⁵² Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, 1/51.

⁵³ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, 1/51.

⁵⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 6/73.

nin şâz olduğunu iddia etmiş ve وَلَيْتُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ “Onlar mağaralarında üç yüzyıl kaldılar...”⁵⁵ âyetiyle istişhâta bulunulmuştur.

1.12. Ebû Ca'fer en-Nehhâs (öl. 338/950)

Ebû Ca'fer en-Nehhâs, gramer kurallarının tespitinde Kur'ân'ın kaynaklığını önemseyen dilcilerden biridir.⁵⁶ Bu bağlamda kendisinin *Î'râbü'l-Kur'ân* ve *Me'âni'l-Kur'ân* şeklinde iki eseri bulunmaktadır. İlk eserinde daha çok Kur'ân'ın i'râb tarafını ele alırken, ikinci kitabında ise âyetlerin mana tarafını tartışmıştır.⁵⁷ Bu gibi çalışmalarda istifade ettiği kaynakların arasında başta Kur'ân-ı Kerîm'in yer alması; yerleşmiş bazı gramer hükümlerini Kur'ân'a atıfta bulunarak red-detmesi, Kur'ân'ı referans olarak gördüğünün açık bir delildir.

1.13. İbn Hâleveyh (öl. 370/980)

Gramer, lügat ve kıraat gibi alanlarda derinleşen İbn Hâleveyh, farklı çalışmalarıyla Kur'ânla meşgul olan âlimlerdendir. Bu çerçevede *Î'râbü'l-kırâ'âti's-seb'*, *Î'râbü selâsîne sûre* ve *Muhtasar fî şevâzzî'l-Kur'ân* gibi üç eser telif etmiştir. Nitekim o, gerek yoğun bir şekilde etimolojik açıklamalar içeren *Î'râbü selâsîne sûre* gerekse *el-Hücce fî'l-kırâ'âti's-seb'* eserlerinin girişlerinde nahiv sanatıyla ilgilenenlerin ihtilaf ettikleri konuları, Kur'ân'ın kaynaklığı çerçevesinde çözüme kavuşturduğundan bahsetmiştir.⁵⁸ Bunun yanı sıra bu meyanda Muhammed el-İdkâvî'nin de ifade ettiği gibi İbn Hâleveyh lügat mevzusunda da Kur'ân'la istişhâda bulunmuştur.⁵⁹

1.14. Ebû Alî el-Fârisî (öl. 377/987)

Ömrünü yoğun bir tedris ve telif faaliyeti içinde geçiren Ebû Alî el-Fârisî, dil ve gramer içerikli çalışmalarında Kur'ân'a büyük önem gösteren, görüşlerini Kur'ân'a dayandıran ve görüşlerini onun çerçevesinde kurmaya çalışan dilbilimcilerden biridir. Kendisi, Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ına ve görüşlerine önem vermesine rağmen, onun söz konusu eserinde bahsetmediği Kur'ân âyetleriyle istişhâd etmiş ve bunlardan pek çok hüküm çıkarmıştır. Mesela o, şart ifade eden ما/مâ edatının bazen zaman da ifade ettiğini لَهُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ “Onlar size verdikleri söze sadık kaldıkları sürece siz de onlara verdiğiniz sözde durun”⁶⁰ âyetiyle istişhâda bulunmuştur. Bunun yanı sıra harfî cer olan الباء/bâ harfinin teb'iyet ifade ettiğini إِلَى الْكَعْبِيِّنَّ وَأَرْجُلَكُمْ “başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın)”⁶¹ âyetiyle temellendirmiştir. Özellikle onun *el-Mesâ'ilü'l-'addiyyât* adlı kitabında yer alan neredeyse her konu, Kur'ânî delillerle desteklenmiş ve yer yer bir mesele hakkında birden çok âyetle istişhâd edilmiştir.

1.15. Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî (öl. 392/1002)

İbn Cinnî, ilmî ve fikrî kişiliğinin şekillenmesinde özellikle dilbilim alanında büyük etkisi olan Ebû Ali el-Farisî'nin görüşlerini çokça benimsemiş ve çalışmalarında uyguladığı metodolojiyi

⁵⁵ Kehf 18/25.

⁵⁶ Ebû Ca'fer en-Nehhâs, *Î'râbü'l-Kur'ân*, nşr. Züheyr Gâzî Zâhid (Beyrut: Âlemü'l-Kutub, 1426/2005), 1/36.

⁵⁷ Ebû Ca'fer en-Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî (Mekke: Merkezu İhyâu't-Turâs, 1408/1988), 1/16.

⁵⁸ İbn Hâleveyh, *Î'râbü selâsîne sûre* (Kahire: Mektebetü'l-Mutenebbi, 1409/1989), 3.

⁵⁹ İbrâhim Muhammed Ahmed el-İdkâvî, *Bahş fî cübûdi İbn Hâleveyhi'n-nahviyye* (Kahire: y.y. 1408/1988).

⁶⁰ et-Tevbe 9/7.

⁶¹ el-Mâide 5/6.

büyük ölçüde ondan ilham almıştır.⁶² Kur'an'ın birden fazla fasih lehçeyle indiğini savunarak *el-Muhtesab* adlı eserinde *القرآن يُتخير له ولا يتخير عليه* “Kur'an tercih edilir, ona tercih edilmez” ifadesinde bulunmuştur.⁶³ Kendisi, dil meselelerine ilişkin tahlil, tespit ve uygulamalarında en fasih kelâm olarak gördüğü Kur'an'ı ön plana çıkararak sık sık onu referans olarak göstermiş ve onunla istişhâd etmiştir. Nitekim onun, temel gramer meselelerini sade, anlaşılır ve kolaylaştırıcı bir üslûpla ele alındığı *el-Luma'* adlı klasik eserinde, gramerle ilgili birçok mevzuyu Kur'an çerçevesinde temellendirdiği açıkça görülmektedir. Örneğin mübtedâ ve haberin hazfolunmasına delil olarak *طاعة وقول معروف* “Güzel olan itaattir, dinen ve örfen makbul sözdür”⁶⁴ âyetini delil olarak sunmuştur. Ona göre ayetin takdiri, *طاعة وقول معروف أمثل من غيرهما*, veya *طاعة* veya *أمرنا طاعة* şeklindedir.⁶⁵ Aynı şekilde cinsini nefiy eden لا/lâ harfî tekrarlandığında amelinin geçersizliğine ise *يَوْمَ لَا يَنْبَغُ فِيهِ وَلَا جَلَالٌ* “Alım satımın bulunmadığı, dostluğun fayda vermediği o gün...”⁶⁶ âyetini kaynak olarak zikretmiştir.⁶⁷

1.16. Ebu'l-Kâsım ez-Zemahşerî (öl. 538/1144)

Arap dili ve edebiyatı sahasında bir otorite olan Zemahşerî, Arap asıllı olmamasına rağmen “şeyhü'l-Arabiyye” olarak nitelendirilmiştir. “Kur'an'ı yorumlamanın zor bir iş olduğunu söyleyen Zemahşerî'ye göre bu işi yapacak kişinin öncelikle Arap dili ve belâgatındaki meânî ve beyân ilimlerinde derin vukuf sahibi olması yanında diğer ilimlerde de geniş birikiminin bulunması ve zihni melekelerinin güçlü olması gerektiğini savunmuştur.”⁶⁸

Kur'an'ı tefsir ve anlamlarını koordine etme aracı olarak nahiv ve belâgat kurallarından yararlanan Zemahşerî, özellikle *el-Mufaşşal fi şimâ'ati'l-i'râb* adlı eserinde dil ve gramer ile ilgili konuların temellendirmesinde pek çok Kur'an âyetini kullanmıştır. Örneğin nekre bir kelimenin sıfat aldığı mübtedâ olabileceğine *وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ* “imanlı bir köle, müşrik bir hür kişiden daha hayırlıdır”⁶⁹ âyetiyle istişhâd etmiştir. Nitekim nekre bir kelime olan *وَلَعَبْدٌ* kelimesi, *مُؤْمِنٌ* kelimesiyle nitelendirilmiştir. Bunun yanı sıra ona göre mübtedânın haberi, müfred olarak geldiği gibi cümle olarak da gelebilir. Ancak bu durumda mübtedâyâ dönük bir zamirin haberde bulunması gerekir. Şayet herhangi bir karineden bu zamir biliniyorsa hafzedilebilir. Zemahşerî bu bağlamda, *وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ* “Ama kim sabreder ve bağışlarsa, işte bu güçlü irade gerektiren işlerdendir”⁷⁰ âyetini referans olarak kullanmıştır. Onun kanaatine göre âyetin takdiri ise şu şekildedir: *إِنَّ ذَلِكَ مِنْهُ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ*.⁷¹

1.17. İbn Madâ' el-Kurtubî (öl. 592/1196)

⁶² Mehmet Yavuz, “İbn Cinnî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/397-400.

⁶³ Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî, *el-Muhtesab fi tebyîni vücûhi şevâzî'l-kurâ'ât ve'l-izâh 'anhâ*, nşr. Ali en-Necdî Nâsîf vd. (Kahire: Vizâretu'l-Evkâf, 1415/1994), 1/53.

⁶⁴ Muhammed 47/21.

⁶⁵ Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî, *el-Luma' fi'l-'Arabiyye*, thk. Fâiz Fâris (Küveyt: Dâru'l-Kutubi's-Sekâfî, 1392/1972), 30.

⁶⁶ İbrâhîm 21/31.

⁶⁷ İbn Cinnî, *el-Luma'*, 44.

⁶⁸ Ebu'l-Kâsım ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, nşr. M. Mürsî Âmir (Beirut: Dâru Sâdir, 1397/1977), 1/16-17; Mustafa Öztürk - M. Suat Mertoğlu, “Zemahşerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/235-238.

⁶⁹ Bakara 2/221.

⁷⁰ eş-Şûrâ 42/43.

⁷¹ Zemahşerî, *el-Mufaşşal*, 49.

Dil, kırâat, hadis ve fıkıh gibi sahalarda uzman olan İbn Madâ', literatürde nahivcilerin dil meselelerindeki metotlarına yönelik kapsamlı ve sistematik bir eleştiri ortaya koymakla ön plana çıkmaktadır. Nitekim *er-Red 'ale'n-nuḥât* adlı eseriyle gramer düşüncesi tarihinde büyük bir devrim gerçekleştirdiği bilinmektedir. Bunun yanı sıra devrim niteliğindeki söz konusu eser, النُّحُو الْقُرْآنِي olarak ifade edilen Ku'rân sözdizimine çağrının başlangıçlarından biri olarak değerlendirilmektedir.⁷² İbn Madâ'ya göre “nahivcilerin Kur'ân âyetlerinin zâhirini bir tarafa bırakıp yaptıkları çeşitli yorumlarla hem Allah'ın kelâmını asıl gayesinden uzaklaştırmaya sebep olduklarını hem de nahiv öğretimini zorlaştırdıklarını iddia etmiş ve bunun ise Kur'ân'ı kendi şahsî görüşleriyle tefsir etmeyi yasaklayan hadislerle ters düştüğünü ileri sürmüştür.”⁷³ Kur'ân'da mahzûf kelime ve ifadelerin pek çok olduğuna dikkat çeken İbn Madâ', muhatap tarafından bilinen ögenin hazf olunmasını ise “Sana neyi infak edeceklerini de soruyorlar? De ki: İhtiyaç fazlasını”⁷⁴ ve نَاقَةَ اللَّهِ وَسُقْيِيهَا “Allah'ın (mûcize olarak) verdiği deveye ve onun su hakkına dokunmayın”⁷⁵ gibi âyetlere dayandırarak temellendirmiştir. Devamında o, her ne kadar bu mahzûf öğelerin zikredilmesiyle ifade tamamlanmış olmuş olsa da bunların düşmesi daha veciz ve belîğ olduğunu da savunmuştur.⁷⁶ Ayrıca iyi araştırıldığında âmil teorisinin, İbn Madâ'nın doktriner düşüncesine dayanarak tasavvur ettiği gibi saf kötülük olmadığı da görülecektir. Zira bu teori, gramer öğretimini kolaylaştırmayı ve anlamayı amaçladığından alana önemli dilbilimsel hizmetler ve katkılar sağlamıştır. Ayrıca araştırmacının bu dilin sistemi üzerine düşünmesine de zemin hazırlamıştır.⁷⁷

1.18. Ebu'l-Bekâ el-Ukberî (öl. 616/1219)

Ukberî, başta Arap dili ve edebiyatı ile Kur'ân ilimleri olmak üzere birçok ilim dalında otorite olup Kur'ân, hadis ve şiir metinleri üzerinde yaptığı tahlillerle bilinmektedir. Bu nedenle kendisine الإعراب صاحب/i'râb sâhibi lakabı verilmiştir. Kur'ân'ı i'râb eden âlimler arasında yer alıp bu alanda telif ettiği eserler, emsalleri arasında en ünlü olanlardır.⁷⁸ Mezkûr eserleri incelendiğinde i'râbların analizleri, genellikle bizzat Kur'ân'dan delillerle desteklenmekte ve ardından Basra ve Kûfe ekolünün görüşlerini zikretmektedir. Burada dikkat çeken başka bir husus ise mümkün mer-tebe şiirle istiḥâd etmekten kaçındığıdır. Bu da gramer kurallarının inşasındaki yaklaşımını bize resmetmektedir. Ukberî, gramer doktrinini bizzat Kur'ân'la desteklemekte ve Kur'ân'ın söz varlığının tahlilinde kendisinden önce gelenlerin görüşlerini sunmakla yetinmektedir. Nitekim onun, gramere yönelik bir hüküm veya bir kural koyduğunda, argümanını Kur'ân'daki bir âyet veya kıra-atle temellendirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kur'ân'ın kaynaklığı onun nazarında semânın en üst mertebesinde yer almaktadır.⁷⁹ Örneğin Ukberî, وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا “hesap sorucu olarak da Allah yeter”⁸⁰ âyetin i'râbını yaparken كَفَى fiilinin iki mefulle müteaddi bir fiil olup bunların burada hazf olduğunu ifade ederek ayetin takdirini ise كَفَاكَ اللَّهُ شَرُّهُمْ şeklinde yorumlamaktadır.

⁷² Muâz es-Sertâvî, *İbn Madâ' el-Kurtubî ve cubûduhu'n-nahvî* (Ummân: Dâru Mecdlâvî, 1998).

⁷³ İbn Madâ, *er-Red 'ale'n-nuḥât*, nşr. M. İbrâhim el-Bennâ (Kahire: Dâru'l-İtisâm, 1399/1979), 73; Hulusi Kılıç, “İbn Madâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999),20/163-164.

⁷⁴ Bakara 2/219.

⁷⁵ eş-Şems 26/13.

⁷⁶ İbn Madâ, *er-Red 'ale'n-nuḥât*, 71.

⁷⁷ Ali Muhammed Ali Selmân, *el-Mecâz ve Kevânînu'l-luga* (Beyrut: Dâru'l-Hâdî, 1420/2000), 188.

⁷⁸ Selami Bakirci, “Ukberî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012),42/66-67.

⁷⁹ 'Umâd Mecid Ali, *Min nahvi'l- Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Dâru'l-Kutub ve Vesâiki'l-Kavmî, 2012), 95-96.

⁸⁰ en-Nisâ 2/6.

Devamında buna ihticâc ve delil olarak ise **اللَّهُ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ** “O takdirde artık onlara karşı Allah sana yeter”⁸¹ âyetini zikretmiştir.

1.19. İbn Mâlik et-Tâî (öl. 672/1274)

Arap dilinin inceliklerine vâkıf olmak için büyük çaba sarf etmiş olan İbn Mâlik, ünü Sîbeveyhi'yi geçen büyük bir filologdur. Arap dili ve gramerine ek olarak, sözlükbilim ve kıraat konusunda da bir otorite olarak yâd edilmektedir.⁸² Kendisi, gramer kurallarının inşasında Kur’ân’la en çok istişhâd eden ve atıfta bulunan müteahhirîn âlimlerinden biri olup gramer kitaplarının neredeyse hiçbirini bundan yoksun değildir. Örneğin İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl* adlı eserinde gayrı munsarıfın i'râbını açıklamaya çalışırken şu âyeti referans göstermiştir: **إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَوْحَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَى وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ وَآتَيْنَا دَاوُدَ زُبُورًا** “Biz Nûh’a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve İbrâhim’e, İsmâil’e, İshak’a, Ya’küb’a, torunlara, İsâ’ya, Eyyûb’a, Yûnus’a, Hârûn’a ve Süleyman’a vahyettik. Dâvûd’a da Zebûr’u verdik.”⁸³ Ayrıca İbn Mâlik’in, hadisleri, gramer konularında Kur’ân’dan sonra ilk kez kapsamlı ve sistemli bir şekilde referans olarak kullanması ve Arap grameri literatüründe yeni bir çıkışın açılmasında da etkin rol oynamıştır.⁸⁴

1.20. Muhammed b. Ahmed el-İsferâyînî (öl. 684/1285)

İsferâyînî, gramer meselelerin temellendirmesinde Kur’ân’ın kaynaklığını ve Kur’ân nahvini önemsenen müteahhirîn dilbilimcilerden biridir. *el-Lubâb fi İlmi'l-İrâb* adlı eserin editörü Şevkî el-Maarî’nin, çalışmanın önsözünde İsferâyînî’nin metodu hakkındaki şu sözü, bunu teyit etmektedir: “Müellif, Kur’ân-ı Kerîmle çokça istişhâd etmiştir. Söz konusu âyetleri kitabın bölümleri, bâbları ve fâsılları arasında serpiştirmiştir. Onun âyetlerle ihticâcî ya gramer hükümlerini ve bunların olgularını oluşturmak ya da bir gramer kuralını tesis etmek için Kur’ân’ı referans aldığı gösterilmektedir. İhtilâflı meselelerde nahiv ehli ile münakaşa etmek için pek çok âyet zikretmiştir.”⁸⁵ Aynı şekilde İsferâyînî’nin mensup olduğu Basra ekolüyle çelişerek bazı filolojik meselelerde iddiasını Kur’ân’a dayandırarak sonuca varması da bunun başka bir kanıtıdır.⁸⁶

1.21. Ebû Hayyân el-Endelüsî (öl. 745/1344)

Ebû Hayyân el-Endelüsî, Kur’ân’ın grameri üzerinde ve kaynaklığı konusunda açık etkileri olan dil âlimlerinden biridir. Kendisi, *el-Bahru'l-muhtâf* adlı nahvî-edebî tefsirinin metodu hakkında şu izahlarda bulunmuştur: “Sözlerin en fasihi Allah kelâmı olduğundan dolayı Kur’ân’ın en güzel i'râb vecihleriyle i'râb edilmesi gerektiğini, bundan dolayı nahivcilerin Tırimmâh (öl. 125/743) ve Şemmâh (öl. 22/643) gibi bazı şâirlerin şiirlerinde câiz gördükleri zayıf takdirlerin ve karmaşık mecazların Kur’ân için câiz olmadığına işaret ederim.” Mezkûr sözünde gramer kurallarını ihlal eden ihtilâflarla dolu olan şiirle istişhâd hakkındaki tutumu açıkça görünmektedir. Mümkün mer-

⁸¹ Bakara 2/137.

⁸² Abdülbaki Turan, “İbn Mâlik et-Tâî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/169-171.

⁸³ en-Nisâ 2/163; İbn Mâlik et-Tâî, *Şerhu't-Teshîl*, nşr. Abdurrahman es-Seyyid – Muhammed Bedvî el-Mahtûn (Kahire: Dâru'l-Hicr, 1410/1990), 179-180.

⁸⁴ Tâhâ Muhsin, “el-İstîşhâdû'n-nahvî fi kitâbi Şevâhidi't-Tavzîh ve't-tašhîh li'bn Mâlik”, *MMİr.*, 35/1 (1984), 236-237; Turan, “İbn Mâlik et-Tâî”, 20/169-171.

⁸⁵ Muhammed b. Ahmed el-İsferâyînî, *el-Lubâb fi İlmi'l-İrâb*, thk. Şevkî el-Maarî (Beyrut: Mektebetu'l-Lubnân, 1996), 7.

⁸⁶ İsferâyînî, *el-Lubâb fi İlmi'l-İrâb*, 150.

tebe şiiri referans göstermekten uzak kalmaya çalışan Ebû Hayyân, Semâ metodunu benimseyen âlimlerdendir. Dolayısıyla semânın en önemli kaynakları arasında yer alan Kur'ânı, yoğun bir şekilde referans olarak kullanmıştır.⁸⁷

1.22. İbn Hişâm el-Ensârî en-Nahvî (öl. 761/1360)

Arap dili alanında eğitici ve öğretici içerikli eserler ortaya koymakla bilinen dilbilimcilerden İbn Hişâm, gramer kurallarının temellendirmesinde birinci sırayı Kur'ân'a, ikinci sırayı hadise, üçüncü sırayı da şiire vermiştir.⁸⁸ İbn Hişâm'ın üslûbunun güzelliğiyle hemhal olan eserlerine ilgi ve fayda sağlayan belki de en büyük özellik ve avantaj, dilsel bütünleşmeyi sağlamak ve telaffuzu tashih etmek için ideal bir sistem oluşturma bağlamında birçok Kur'ân âyetine ve hadise atıfta bulunması ve onları referans göstermiş olmasıdır.⁸⁹ Onun *Muğni'l-lebîb* ve *Katirü'n-nedâ* adlı iki meşhur kitabına bir göz atmanın bunu kanıtlamak için yeterli olacağı kanaatindeyiz.⁹⁰

Çalışmalarında genellikle Arap dili grameri otoriterlerinin görüşlerine yer vermesine rağmen taklitçi davranmamış, aralarından seçim yaparak kendi görüşlerini de ortaya koymuştur. Keskin/ince ve eleştirici bir zekâyâ sahip olup teliflerinde Kur'ân'la güçlü ve yoğun bir şekilde istişhâd etmiştir. Söz konusu ihtimamın tezahürlerinden biri de Kur'ân'daki istişhâd yerlerini çok iyi bilmesi; bazen içinde pek çok ifade veya kelimenin ne ölçüde kullanıldığını veya bunların nasıl ortaya çıktığını kendisine has olan dirayetiyle değerlendirmiş olmasından ileri gelmektedir.⁹¹ Örneğin o, *Şerhu Katirü'n-nedâ*'da "ما harfinin nâkis fillerden ليس fiili gibi âmel edip, aynı manayı ifade ettiğini söylemesi Hicâzilerin lügatına göredir. Doğrusunun da bu olduğunu ve Kur'ân'ın bu lügate göre indiğini ifade ederek مَا هَذَا بَشَرًا "Bu bir beşer değil"⁹² ve مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ "onlar, onların anaları değildir"⁹³ gibi âyetlerle istişhâd etmiştir.⁹⁴

Ayrıca İbni Hişâm da gramer kurallarının tespitinde Kur'ân'a bağlı diğer âlimler gibi manaya büyük önem vermiş ve nahiv ile belâgat arasındaki güçlü ilişkiden dolayı teorik yönü de ihmal etmemiştir. Nitekim anlamın anlaşılmasında bu iki ilim, deyim yerindeyse aynı madalyonun iki yüzü gibi birbirini tamamladığı bilinmektedir.

2. Modern Dilbilimcilerin Kur'ân'ın Kaynak Oluşuna Bakışı

Modern dönemde değişen eğitim koşulları da göz önünde bulundurularak gramerin daha kolay anlatılması ve anlaşılması için çalışmalar yapılmış; gramerin modern yöntemlerle öğretilmesi hedeflenmiştir. Buna paralel olarak modern dilciler bazında Kur'ân'ı Kerîm daha çok dilbilgisini

⁸⁷ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhtâ*, thk. Âdil Ahmed Abdu'l-Mcîd vd. (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmî, 1413/1993), 2/103.

⁸⁸ Mehmet Reşit Özbalkıç, "İbn Hişâm en-Nahvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/74-77; Muhammed Meşhud Hakçıoğlu, "el-Mesâilu's-seferiyye fi'n-nahv İsimli Eser Bağlamında İbn Hişâm'ın Bazı Mansûb Kelimeleri Ele Alma Metodu", *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2022), 253-254.

⁸⁹ Eymen Abdurrazak eş-Şevâ, *el-İmâm İbn Hişâm el-Ensârî ve menbecubu fi't-te'lifi'n-nahvî* (Dımaşk: Menşûr-Âtu'l-Heyetu'l-Âmme, 2014), 154.

⁹⁰ Şevâ, *el-İmâm İbn Hişâm el-Ensârî*, 171.

⁹¹ Ali Fevde Nîl, *İbn Hişâm el-Ensârî: âsârühû ve mezhebühû'n-nahvî* (Riyad: 'Umâde Şu'nu'l-Mektbât, 1406/1985), 483.

⁹² Yûsuf 12/31.

⁹³ Mucâdele 58/2.

⁹⁴ İbn Hişâm en-Nahvî, *Şerhu Katirü'n-nedâ ve bellî's-şadâ*, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd (Kahire: Mektebetu't-Ticâriyeti'l-Kubrâ, 1963), 143-144.

kolaylaştırma ve reform etme girişimleriyle ilişkilendirilmiştir. Mezkûr girişim, İbrâhîm Mustafâ başta olmak üzere Ya'kûb 'Abdu'n-Nebî, Emîn el-Hûlî, Şevkî Dayf ve Abdu'l-Muteâl es-Sa'îdî gibi âlimlerle başladığı kaydedilmiştir. Bu dönem /1950' li yıllar Muhammed Ahmed Berânîk'in *en-Nahvu'l-menbecî* ile Abdurrahmân Eyûb'un *Dirâsâtu'n-nağdiyye* adlı eserleriyle Arap dili ve gramerini modern yöntemlerle öğretmeyi hedefleyen, gramer açısından metodolojik/sistematik ve eleştirel çalışmalara ve teşebbüslere tanıklık ettiği gibi aynı zamanda, Abdulmecîd Abidîn'in *el-Madhal ilâ'n-nahvi'l-Arabî alâ devî'l-luğâti'l-sâbika*, Temmâm Hassan'ın *el-Luğa beyne'l-mi'yâriyye ve'l-vaşfiyye*, Cevârî'nin *en-Nahvu't-teysîrî* ve Mehdî el-Mahzûnî'nin *Fi'n-nahv'l-Arabî nağd ve tevcîbu* gibi eserleriyle araştırma yöntemleri, dil ve gramer üzerine yapılan çalışmalara da şahit olmuştur. Söz konusu çalışmalar, fikirlerini ve kaynaklarını modern dilbilim araştırmalarının ulaştığı ve geliştirdiği teorilerden alan çalışmalardır.⁹⁵

Bilindiği üzere modern çağda, nahivcilerin koyduğu kuralları eleştiren sesler yükselmiş, âmîl-mâmûl, iğrâ, iştiğâl, takdiri ve mahallî i'râb gibi meşakkatli veya lüzumsuz görülen konuların terk edilerek bir tekmile adı altında bir araya getirilmesi, kuralları semâ ile desteklenen ve çıkış noktası Kur'ân olan bir gramerin tesisi önerilmiştir.⁹⁶ Daha sonra pek çok araştırmacı, Kur'ân'daki konularla ilgili araştırmalar yapmış, bunları kitaplarda ve bilimsel risalelerde incelemeye çalışmıştır. Edinilen bilgiler çerçevesinde Arap gramerinin yeniden inşasını savunmuşlardır. Bu bağlamda grameri kolaylaştırma fikrini Kur'ân'la ilişkilendiren ve gramer esaslarının oluşturulmasında Kur'ân'ın referans alınmasını savunan önde gelen âlim ve edipler genel olarak şu şahsiyetlerdir:

2.1. İbrâhîm Mustafâ (1888 -1962)

Klasik nahiv konularının kolaylaştırılmasına ilişkin çalışmalar yirminci yüzyılın başından itibaren kendini göstermiştir. Bu bağlamda farklı çalışmalar olmasına rağmen ilk sistemli hareket Mısırlı dilbilimci İbrâhîm Mustafa'nın *İhyâ'ü'n-nahvî* ile gerçekleşmiştir. Grameri basitleştirmek ve gramerilerin zorluklarından ve dertlerinden kurtarmakla ilgilenen İbrâhîm Mustafâ, Arap gramerini sadece kelime zaptı/kontrolü ve sentaksla ilgilenen bir bilim haline getiren bazı bilimsel konuları eleştirdiği *İhyâ'ü'n-nahv* kitabını yazarak bu anlamda ciddi bir ses getirmiştir. Aynı zamanda müellifin kaynaklığı hakkındaki görüşünü de yansıtan söz konusu eser, dikkate değer bazı gramer görüş ve önerileri içermekle birlikte, grameriler tarafından sınırlandırılan ve Kur'ân tarafından çemberini genişletilen bir dizi gramer kuralını temsil etmektedir. Örneğin mevcut Arap dil kurallarına göre "ليس" fiili gayri mutasarrıf ve zayıf bir âmîl/faktör olduğundan onun haberi ve haberinin ma'mûlu onun önüne geçmesi câiz görülmemiştir. Fakat İbrâhîm Mustafâ -bazı dilcilerin de sahih gördüğü gibi- "بِأَيِّهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ" "Bilesiniz ki onlara azap geldiği gün artık ondan kurtulmaları mümkün değildir"⁹⁷ âyetini referans göstererek bunun caiz olduğunu savunmuştur. Nitekim kendisi, bu âyet-i kerimede haberin ma'mûlu olan "يَوْمَ يَأْتِيهِمْ" ifadesinin "ليس" fiilinin önüne geçtiğini, haberin ma'mûlu önceye alınmış olması ise haberin kendisinden önce gelebileceğinin bir delili olduğunu iddia etmiştir.⁹⁸ Dolayısıyla İbrâhîm Mustafâ, bu tür örneklere atıfta bulunarak mevcut gramer kurallarının yeniden gözden geçirmesini, Kur'ân'da nahiv kurallarının çemberini genişleten referansların olduğunu ve istişhâdda Kur'ân'ın esas alınmasını savunmuştur.

⁹⁵ Abdolvâris Mebrûk Sa'îd, *Fi işlâhi'n-nahvi'l-Arabî* (Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1975), 88.

⁹⁶ İsmail Durmuş, "Nahiv", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/300-306.

⁹⁷ Hûd 11/8.

⁹⁸ İbrâhîm Mustafâ, *İhyâ'ü'n-nahv* (Kahire:Mektebetu'l-Âdâb, 2013), 30.

2.2. Mustafa Cevâd (1904 -1969)

Birçok ilmî, edebî ve tarihî eserler kaleme alan Mustafa Cevâd, gramer kurallarını Kur'ân çerçevesinde değerlendirmeye çalışan çağdaş yirminci yüzyılın en önemli Arap dilbilimcilerinden biridir. Kendisi özellikle, *Mine't-turâşî'l-Arabî* adlı eserinde bir kısım yazarların hata yaptığını iddia ettiği bazı dil ve gramer konularına değinmiştir. Söz konusu meselelerin esaslarını Kur'ân-ı Kerîm'e dayandırarak ve kaynak eserlere havale ederek sahih versiyonlarını göstermeye çalışmıştır. Örneğin *نشعر* fiilini mutlaka harfi cerle kullanmasını iddia etmek, iki açıdan geçersiz ve hatalı olduğunu savunmuştur. Birincisi, harfi cerle müteaddî olan fiiller, şayet şeddeli veya şeddesiz *أ/*en harfiyle master konumundaysa harfi cer hazf edilerek, söz konusu fiiller, kendi nefsiyle de geçişli hale gelebilirler. İddiasını da “*فِي يَتَامَى النَّسَاءِ الَّتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُنَّ لِهِنَّ وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكُحُوهُنَّ*”⁹⁹ âyeti bağlamında temellendirmiştir. Nitekim aynı kategoriden olan *تَرْغَبُونَ* fiilinden sonra harfi cer düşmüştür. Daha sonra bu görüşünü destekleyen birkaç Kur'ân ayetinden de bahsetmiştir.¹⁰⁰ Dolayısıyla Mustafa Cevâd, Kur'ân-ı Kerîm'i en fasih Arapça nesir olarak değerlendirmiş, gramer kurallarının tesisinde öncelikli olarak Kur'ân'a müracaat etmenin, ilgili hükümlerin geçerliliği ve güvenilirliği açısından en güçlü istişhâd olduğunu açıkça savunanlardandır.¹⁰¹

2.3. Abbâs Hasan (1901 - 1979)

Arap gramerinde konu, bâb, bölüm ve istisnâ gibi konuların çokluğundan; belli mevzular da ihtilafların çokluğu ve gereksiz illetlere çok fazla yer verilmesinden rahatsız ve şikâyetçi olan Abbâs Hasan, Arap gramerini kolaylaştırma ve basitleştirme konusunda makbul görüşlere sahip âlimlerden biridir. O, dil ve üslup gibi üstün özelliklerinden dolayı ihticâc konusunda öncelliğin Kur'ân'a verilmesinden yanadır. Kur'ân'ın, tevîl/yorumlama düzeyinin üstünde olduğunu savunarak azına veya çoğuna bakmadan gerek gramer gerekse retorik sahasında onunla istişhâd etmenin doğru ve geçerli olduğu kanaatindedir.¹⁰² Ayrıca Abbâs Hasan'ın birçok yerde Kur'ân'dan yararlanarak grameri gözden geçirmeyi önerdiğini de belirtelim. Fakat müracaat ve incelemenin nasıl olacağı, bunu kimlerin yapacağını açıklamamakla birlikte bunun için örnekler de takdim etmemiştir.¹⁰³

2.4. Muhammed Abdulhâlik 'Ađîme (1910 - 1984)

Muhammed Abdulhâlik 'Ađîme, 1947 yılında *Dirâsât li ülübi'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserini telif etmeye başladıysa da nihayet uzun bir zaman ve çabanın ardından 1972'de yayımlandığı kaydedilmektedir. Eser, muhteva itibarıyla Kur'ân'ı Kerîm'in morfolojik ve gramer sözlüğü olup, bu anlamda ilim adamlarına referans olması amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra eser, Kur'ân'ın üslubunun tüm rivayetiyle kapsamlı bir çalışması niteliğindedir. 'Ađîme, Kur'ân'ın tüm rivayetiyle Arapçada hüccet olduğunu savunmaktadır.¹⁰⁴ Nitekim mezkûr eserinde, nahiv kurallarının temellendirilmesinde Kur'ân'dan çok şiiri istişhâd olarak kullanan dilbilimcileri eleştirmiş, hatta bu anlamda onları

⁹⁹ Nisâ 4/127.

¹⁰⁰ Mustafa Cevâd, *Mine't-turâşî'l-Arabî* (Bağdat: Dâru'l-Huriyye, 1975), 1/262-263.

¹⁰¹ Muhammed Abdulmatlab el-Bekâ', *Mustafa Cevâd ve cubudu'l-luğavî* (Bağdat: Dâru's-Şuûni's-Sekâfi, 1987), 82.

¹⁰² Abbâs Hasan, *el-Luğa ve'n-naħv beyne'l- kadîm ve'l- ħadîs* (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 112-113.

¹⁰³ Abbâs Hasan, *en-Naħvu'l-vâfi* (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1973), 8-9.

¹⁰⁴ Muhammed Abdulhâlik 'Ađîme, *Dirâsât li ülübi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1981), 1 /2.

kınamıştır. Bu mevzuda şunları ifade etmektedir: “şiiirin hâkimiyetinden dolayı nahiv talebesi, kendisine sunulan bütün nahiv ve morfoloji kanunlarında Kur’ân’ın üslûbuna ve okunuşlarına atıfta bulunmak istese de bunu yapamaz.”¹⁰⁵ Dolayısıyla her anlamda ‘Ađime, Kur’ân’ın kaynaklığını önemseyen nahda/modern âlimler arasında yer almaktadır.

2.5. Ahmed Abdusettâr el-Cevârî (1924 - 1988)

Modern dönemde, çağdaş dilbilimciler tarafından Arap dili gramerinin kolaylaştırılması, yenilenmesi ve yeniden şekillendirilmesi gibi ihyâ, ıslâh, tecdîd ve teysîr bağlamında birçok girişimde bulunulmuştur. Nahiv konusunda gramercilerin yaklaşım ve yöntemlerini eleştiren Cevârî de bu alandaki öncü âlimlerden biridir. Bir fikir konusunda fanatik veya belirli bir doktrine önyargılı olmadan, daha ziyade kolay, basit ve kısa kurallara dayalı bir nahiv ilmini oluşturmak; Arap gramerini eski takıntılarından kurtarmak ve zor yönlerini aşmak için ona bir dizi ciddi ve verimli görüşle katkıda bulunmuştur.¹⁰⁶ Cevârî, nahivcileri eleştirmekle yetinmemiş, onların izlemeleri gereken yol ve yöntemleri de izah etmiştir. Kur’ân’ı Kerîm üslûb ve terkîb yönünden şiiirin dolu olduğu zaruret ve şâz gibi meselelerden münezzeh olması sebebiyle gramer kurallarının tesis edilmesinde ve gelişmesinde en önemli kaynağın Kur’ân’ın maddesi olduğunu savunmuştur. Aynı zamanda devamında bazı Arapça usullerinin Kur’ân’ın üslûplarıyla çeliştiğini de açıklamıştır.¹⁰⁷

2.6. Mehdî el-Mahzûnî (1917 - 1993)

Genel olarak Arap dili ve özel olarak gramer konularına büyük ilgi duyan çağdaş gramer düşünürlerinin öncülerinden biri olarak kabul edilen Mehdî el-Mahzûnî, Arap gramerinde yenilenme ve reform savunucuları arasında yer almaktadır. Gramercilerin kurallarına ve standartlarına, özellikle de Basra ekolünün kıyâs yöntemlerine başkaldırmış bir kişiliktir. Bu anlamda mezkûr ekolün izlenen yöntemin doğru olmadığı nedeniyle varılan sonuçların geçerliliğinin garanti edilemediğini savunarak nahiv çalışmalarındaki yaklaşımlarını eleştirmiş ve literatürde istikrâ/tümevarım olarak ifade edilen çıkarımlarını eksik olarak nitelendirmiştir.¹⁰⁸ Aynı zamanda O, “Gramercilerin kanunları kanunlaştırmada ve esasları çıkarmada başvurdukları en doğru kaynak ve en sahih kaynak Kur’ân’ı Kerîm’dir”¹⁰⁹ sözünün yanı sıra “النَّحْوُ الْعَرَبِيُّ إِلَى نَحْوِ الْقُرْآنِ، وَأَنْ تَسْتَمِدَّ قَوَاعِدُ”¹¹⁰ “Arap dilinin grameri, Kur’ân’ın gramerine dayanmalıdır. Gramer kuralları, gücünü ve bütünlüğünü Kur’ân’ın kurallarından ve sistemlerinden dehasından almalıdır”¹¹⁰ gibi açık ifadeleriyle, gramer kurallarının temellendirmesinde ve oluşturulmasında kaynak olarak Kur’ân’ı tercih etmiştir.

2.7. Âişe Abdurrahmân Bintu’s-Şâtî’ (1913-1998)

Âişe Abdurrahmân, Mısırlı müfessir, edip ve eğitimci âlimlerinden biri olup Bintu’s-Şâtî (sahil kızı) olarak bilinir. Kendisi, dil meseleleriyle ilgilenen ve gramer kurallarının inşasında Ku’rân’ın kaynaklığını savunanlardan biridir. Nitekim o, *el-Î‘câzû‘l-beyânû li’l-Kur’ân* adlı eserinde “Arapça ifadenin sırlarını şairlerin şiiirlerinde ve hatiplerin nesirlerinde aramak ve onu yüce metin-

¹⁰⁵ ‘Ađime, *Dirâsât li ülübi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 1 /1-2.

¹⁰⁶ Ahmed Abdusettâr el-Cevârî, *Nahvu’l-Kur’ân* (Bağdat: Matbaatu’l-Macmai’l-İlmî, 1974), 7-8.

¹⁰⁷ Cevârî, *Nahvu’l-Kur’ân*, 7-8.

¹⁰⁸ Mehdî el-Mahzûnî, *Medresetu’l-Kâfe* (Kahire: Mektebetu Mustafâ el-Bâbi el-Halebi, 1958), 53.

¹⁰⁹ Mehdî el-Mahzûnî, *Halîl b. Ahmed el-Ferâbîdî ‘âmâluhu ve menbecuhu* (Beyrut: Dâru’r-Râidî’l-Arabî, 1986), 79.

¹¹⁰ Mahzûnî, *Halîl b. Ahmed*, 79.

de (Kur'ân'da) aramamak, Arapça'yı ondan ayrı olarak tatmak bizim için doğru olamaz” sözüyle Abdulkâhîr el-Curcânî'nin (öl. 471/1078-79) - üstelik Kur'ân'ın belâgatini açıklamaya yönelik bir kitabında-, Arap şiirine ve belâgatçilerin sözlerine atıfta bulunarak Arap belâgatinin sırlarını Kur'ân'dan delil getirmeksizin ortaya koymasını tenkit etmiş ve onun metodolojisini eleştirmiştir. Nahivcilerin Kur'ân'a aykırı yorumlarına ve uzlaşma taleplerine karşı sağlam ve kararlı bir duruş sergileyen Âişe Abdurrahmân'ın dikkat çeken diğer bir yaklaşımı da bazı dil bilgilerini, Kur'ân'daki kelime ve cümleleri sadece sarf ve nahiv kurallarının dar kalıpları içinde değerlendirerek edebî anlatım gücünü ihmal ettikleri gerekçesiyle eleştirmesidir.¹¹¹

2.8. Ahmed Mekkî el-Ensârî (2003)

Ensârî, Kur'ân gramerini büyük bir coşkuyla ve hamasetle savunan nahda âlimlerden biridir. Nitekim kendisi bu sahada *نَظَرِيَّةُ النَّحْوِ الْقُرْآنِي*/Kur'ân sözdizimi teorisi anlamında bir eser de telif etmiştir. Çalışma, bu alanda öncü ve önemli bir eserdir. Söz konusu eserin omurgasını ve odak noktasını, Kur'ân metniyle çelişen gramer kuralları oluşturmaktadır. Eserinde teorisine yönelik unsurlar geliştiren ve onu genel bir çerçeve ve araştırma alanı haline getiren Ensârî, gramer kurallarının temellendirilmesinde önceliği Kur'ân'a vermiş ve onu var olan en güvenilir kaynak olarak savunmuştur.¹¹² Ensârî, Kur'ân'ın grameri için pratik ve uygulamalı örnekler sunmuş ve böylece Kur'ân'da zikredilenlere dayanarak gramer kuralları çemberini genişletmiştir. Örneğin Arap dil kurallarına göre nekra olan ism-i fâilin, hâl veya istikbâl anlamında olmadıkça kendisinden sonraki isimde nasb olarak amel yapmayacağını bilinmektedir. Ona göre ise nekra ism-i fâilin bu şekilde amel etmesi ekseriyet tarafını oluşturmaktadır. Zira o, nekra ism-i fâilin, şimdiki zaman veya gelecek anlamında çok, geçmiş anlamındaysa nadiren kendinden sonraki ismi nasb ettiğini *وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ* ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ “Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmaktaydı”¹¹³ âyetiyle istişhâd etmiştir.¹¹⁴ Bu nedenle Ensârî, ilgili alanda görüşlerini net bir şekilde yansıttığı söz konusu çalışmada, Kur'ân grameri hakkında özgün bir teori ortaya koymakta, âdetin aksine gramer kurallarının tespitinde Arap şiirinden önce Kur'ân ve kıraatlerinin esas alınması gerektiğini savunmuştur.¹¹⁵

2.9. Ahmed Muhtâr Ömer (1933 -2003)

Muhtâr Ömer, modern Arap sözlükbiliminin önde gelen teorisyenlerinden olmanın yanı sıra gramerin disipline edilişinde Kur'ân'ın kaynaklığını savunan çağdaş dilbilimcilerden biridir. Nitekim kendisi, klasik nahivcilerin yaklaşımı, onların farklı nitelik ve özelliklere sahip Arap lehçelerini ünlemlerini ve bunun neticesinde bir konuda farklı görüş ayrılıklarını, çatışan ekol görüşleriyle istişhâdları uzlaştırma çabalarını ve koşulları belirlemedeki savurganlıklarını eleştirmiştir.¹¹⁶ Tüm bu diyalektik örnekleri terk etmenin ve gramer ilkelerini Kur'ân'da ve Hz. Peygamber'in

¹¹¹ Âişe Abdurrahmân Bintu's-Şâtî, *et-Tefstrü'l-beyânî li'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Kahire: Daru'l-Meaârif, ts.), 1/83; 2/27, 29, 30, 56.

¹¹² Ahmed Mekkî el-Ensârî, *Naẓariyatu'n-nahvi'l-Kur'ânî* (Mekke: Dâru'l-Kabile, ts.), 15.

¹¹³ Kehf 18/18.

¹¹⁴ Ensârî, *Naẓariyatu'n-nahvi'l-Kur'ânî*, 120.

¹¹⁵ Ahmet Mekkî el-Ensârî, Kur'an Nahvi -II, çev. Sabri Türkmen, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2012), 249-284.

¹¹⁶ Ahmed Muhtâr Ömer, *el-Bahsu'l-luġavi 'inde'l-Arab* (Kahire: 'Alemlü'l-Kutub, 2002), 146.

hadislerinde temsil edilen örnek edebî dil üzerine inşa etmenin daha iyi olacağını savunmuştur.¹¹⁷ Fakat tüm bunlara rağmen araştırmacı, bu mevzuda Kur'ân'ı Kerîm'den nasıl istifade edilebileceğini ise net bir şekilde belirtmemiştir.

2.10. Fethî Abdulfettâh ed-Decnî (1974-2003)

Fethî Abdulfettâh *Î'câzu'n-nahvî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eserinde Kur'ân'ın kaynaklığı mevzusunda görüşlerini ortaya koymuş, bazı başlıklar altında Kur'ân ve kıraatlerinin gramer ilkeleri üzerindeki etkisini ele almıştır.¹¹⁸ Gramer kurallarının tesis edilmesinde Kur'ân'ın referans alınmasını savunan Fethî Abdulfettâh, gramer çalışmalarının ölümsüz ve tükenmez büyük bir kaynak olan Kur'ân'ın gölgesinde şekillendiğini ve onun gramercilere ve âlimlere yaratıcı fikirler sağladığını eserlerinde açıkça vurgulamıştır.¹¹⁹ Kur'ân'ın gramatik yönünü, belâgat mucizesiyle ilişkilendirmiştir.¹²⁰ Bunun yanı sıra Decnî, söz konusu eserinde Kur'ân'dan çıkarılan gramer olgularını araştırmak bağlamında ileri düzeyde bir girişimde bulursa da bunun bütüncül bir yaklaşım anlamına gelmediği söylenebilir.

2.11. Abdul'âl Sâlim Mukrem (1944 - 2016)

Abdul'âl Sâlim Mukrem'in Kur'ân'a dayalı birkaç gramer çalışması vardır. Bu çalışmalardan biri olan *el-Kur'ân ve eseruhu fi'd-dirâseti'n nahviyye* adlı eserinde, gramer kurallarının inşasında Kur'ân'ın kaynaklığını hakkındaki görüşünü açıklamış ve Arap gramerin ilk kaynağı olan Kur'ân'a dönmenin önemine işaret etmiştir. Bu yaklaşımın aksini savunanların yanı sıra nahivcilerin Kur'ân'ın ilkelerine aykırı olduğu durumlarda Kur'ân'a yönelik tutum ve yaklaşımlarını da eleştirmiştir. Zira o, Basralıları, istişhâd kaynakları arasında Kur'ân'ın başat olduğunu savunmakla birlikte gramer kurallarının tesis ve inşasında Kur'ân yerine yorum ve tevellere başvurmalarını ve Kûfeliileri ise Kur'ân'ı uyulması gereken bir yöntem olarak benimsememelerini bu bağlamda eleştirmiş ve kınamıştır.¹²¹ Bu iki ekolden Kur'ân'a atıfta bulunanların isabet ettiğini savunmuştur. Aynı zamanda akademik bir çalışma olan bu eserinde, Kur'ân'ın gramer çalışmaları üzerindeki etkisini ele almış ve Kur'ân istişhadlarına dayanarak gramerciler tarafından ele alınan gramer meseleleri irdlemiştir.

2.12. Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî (1933)

Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî, Arap grameri ve tefsir alanında araştırmaları bulunan ve anlama ilintili belâgat yönüne özel önem veren modern dilbilimciler arasında yer almaktadır.¹²² Arap dili ve tefsir alanlarına önemli katkılar sağlayan Fâdıl es-Sâmerrâî, lafız-mana ilişkisi eserlerinde odak noktayı oluşturmaktadır. Kendisi, gramer manaları üzerine yaptığı çalışmasında Kur'ân'ın zengin bir dil kaynağı olduğunu savunarak Arap dilinin zenginliği Kur'ân'ın belâgatına bağlamış ve bu sahada *Me'âni'n-nahvî*, *et-Ta'bîru'l-Kur'ânî*, *Belâğatu'l-keleme fi't-ta'bîri'l-Kur'ânî* ve *Lemesât beyâniyye fi nusûs mine't-tenzîl* gibi ünlü eserler telif etmiştir. İlgili alanda Kur'ân'ın kaynaklığını önemseyen Fâdıl Sâmerrâî'nin, *القرآن الكريم هو المصدر الأول لهذا البحث* “Bu araştırmamanın ilk kaynağı Kur'ân-ı

¹¹⁷ Muhtâr Ömer, *el-Bahsu'l-luğavî 'inde'l-Arab*, 146.

¹¹⁸ Fethî Abdulfettâh ed-Decnî, *Î'câzu'n-nahvî fi'l-Kur'ân-ı Kerîm* (Kuveyt: Mektebetu'l-Felâh, 1404/1984), 122.

¹¹⁹ Decnî, *Î'câzu'n-nahvî fi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, 123vd.

¹²⁰ Decnî, *Î'câzu'n-nahvî fi'l-Kur'ân-ı Kerîm*, 126vd.

¹²¹ Abdul'âl Sâlim Mukrem, *el-Kur'ân ve eseruhu fi'd-dirâseti'n nahviyye* (Kahire: Mektebetu'l-Ezherî, ts.), 112, 329.

¹²² Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî, *Me'âni'n-nahvî* (Umman: Dâru'l-Fikr, 1432/2011), 1/50.

Kerîm'dir" açıkça ifade ettiği gibi *Me'âni'n-nahv* adlı eseri kaynakları arasında Kur'ân, ilk sırada yer almıştır.¹²³

2.13. Halîl Bünyân el-Hassûn

Halîl Bünyân el-Hassûn, *en-Nahviyyûn ve'l-Kur'ân* isimli eseriyle Kur'ân'a dönmeyi, ondan yararlanmayı ve istişhâd alanında ondan istifade etmeyi teşvik eden çağdaş âlimlerdendir. Yazar, eserin girişinde değindiği pek çok nedenden dolayı dilbilimcilerin gramer kurallarının temellendirilmesinde Kur'ân'a başvurmaktan uzak kaldıklarından ötürü yaptıkları hataları araştırmıştır.¹²⁴ Nahivcileri, Kur'ân'ın istişhâd ve kaynaklığını hak ettiği konuma koymamakla ve onu şiir referansının üzerine çıkaracak bir mertebeye yükseltmemekle eleştirmiştir. Aynı zamanda kendi kurallarıyla çeliştiğinde nahivcilerin Kur'ân âyetlerini tevil etmeye ve yorumlamaya çalışılmalarını da eleştirmiştir.¹²⁵ Aslında mezkûr eleştirileri yeni olmayıp aksine kendisinden önceki birçok âlimin söylediklerinin bir tekrarı olsa da Kur'ân'ın referansını açıksa savunmuştur.

2.14. Emîn el-Hûlî (1895-1966)

Emîn el-Hûlî, gramerin kolaylaştırılmasını ve tashih edilmesini, var olan bütün gramer ekollerinin birleştirilmesini ve yüzeysellikten kaçınarak dilin anlaşılmasına odaklanmayı öneren ve yenilikçi görüşleriyle tanınan modern âlimlerden biridir. Arap dili ve edebiyatının yöntemi konusunda yeni görüşler ortaya koyan Hûlî, gramer karmaşıklığını en aza indirmeyi, dile hayat veren ve konuşmayı kolaylaştıran unsur ve yöntemlerin tercih edilmesini savunmuştur.¹²⁶ Kendisi, sorunun çözümü konusundaki görüşlerini ise dilcilerin dayandıkları dil kurallarının kaynaklarına dönmek ve onları Kur'ân'daki delilleri merkeze alarak reforme etmeyi savunmuştur.¹²⁷

Sonuç

İslâm'ı din olarak benimseyip ona müntesip olan milletler, tüm İslâmî dönemler boyunca Arap diliyle sağlam bir ilişki ve temas içinde olduklarından gerçek anlamda Arapçanın Kur'ân ve İslâm sayesinde kutsal, evrensel ve uluslararası bir dil haline geldiği tarihî bir realitedir. Arapçanın '*Kur'ân'ın dili*' olması hasebiyle Arap dilinin gramer esaslarının etraflıca ortaya konmasında ve Kur'ân merkezli bir edebiyatın doğmasında baskın rol oynamıştır. Kur'ân'ı Kerîm'in incelenmesi, şiire ve dile önem verilmesinin sebeplerinden biri olduğu gibi Arapça sözlüklerin ortaya çıkmasında, Kur'ân'ın istişhâdları ve meseleleri üzerine inşa edilen nahiv ilminin ortaya çıkmasına katkı sağlayan en önemli sebeplerden de biri olmuştur. Arapların farklı lehçeleriyle, hatta en fasihiyle vahyedildiği Kur'ân'ı Kerîm'in dil yapısı, kapsamlı gramer kurallarının tesis edilmesinde etkin bir alan oluşturmuştur. Dilbilimcilerin kanıt toplama ve gramer kuralları oluşturma konusundaki ilginin başat nedeni, Kur'ân'ı Kerîm'in metinlerini zabt etmek ve Arap dilini lahn olgusuna karşı muhafaza etmek olmuştur. Hicri birinci asırdan itibaren belâgat ilmi ile birlikte nahiv, başta Kur'ân ve hadis-i şerifler olmak üzere dinî ilimlerinin anlaşılmasında önemli bir yer edinmiştir. Kur'ân'ı Kerîm fesahat ve belâgat noktasında en sağlam Arapçayla Allah'ın Peygamber'e vahyettiği

¹²³ Fâdil es-Sâmerrâî, *Me'âni'n-nahv*, 1/80.

¹²⁴ Halîl Bünyân el-Hassûn, *en-Nahviyyûn ve'l-Kur'ân* (Umman: Mektebetu'r-Risale, 2002), 11.

¹²⁵ Halîl el-Hassûn, *en-Nahviyyûn ve'l-Kur'ân*, 10.

¹²⁶ Emîn el-Hûlî, *Menâhîcu teccîd fî'n-nahv ve'l-belâğa* (Kâhire: Dâru'l-Mearif, 1961), 27; Hulusi Kılıç, "Emîn el-Hûlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/339-340.

¹²⁷ Hûlî, *Menâhîcu teccîd fî'n-nahv ve'l-belâğa*, 42vd.

kutsal ve evrensel bir söz olarak kabul edilip; tashîf, tahrîf, tağyîr ve tebdîlattan uzak olmasına rağmen klasik gramercilerin konumlarının ondan alıntı yapma konusunda farklılaştığı mülâhaza edilmiştir. Gramercilerden bir kısmı yorumsuz ve önyargısız olarak Kur'ân'la istişhâd edip gramer ilkelerinin oturtmasında kendisine başvurmuşlarken bazıları ise Kur'ân metnini kendi kurallarına uyarlamaya ve tabi kılmaya çalışmışlardır. Genel anlamda klasik dilbilimciler tarafından gramer kurallarının temellendirilmesinde aslan payı şiire verilmekle birlikte Kur'ân'ı Kerîm de kıraatleriyle birlikte referans olarak kullanılmıştır. Modern dilbilimciler bazında ise Kur'ân'ı Kerîm daha çok dilbilgisini kolaylaştırma ve reforme etme girişimlerinin ilk işaretleriyle ilişkilendirilmiş ve çıkış noktası Kur'ân olan bir gramerin tesisi önerilmiştir. Mevcut gramer kurallarının gözden geçirilmesi gerektiği, Kur'ân'da nahiv kuralları çemberini genişleten referansların olduğu ve istişhâdda Kur'ân'ın esas alınması gerektiği, ilgili hükümlerin geçerliliği ve güvenilirliği açısından en güçlü istişhâdın Kur'ân olduğu savunulmuştur. Dolayısıyla klasik ve modern dilbilimcilerin gramer kurallarını ve genel kâidelerini oluştururken öncelikli temel referansları arasında Kur'ân âyetleri yer almıştır. Gramer kuralları, Kur'ân'ın hizmetinde olduğu gibi referanslarının önemli bir kısmı da fesahat, belâğat ve icâz gibi özgün özellikleriyle en üst mertebede yer alan Kur'ân'ı Kerîm'den aldığı gözlemlenmiştir.

Kaynakça

- Abduh er-Râcihi, Alî İbrâhîm. *‘İlmü’l-luğati’t-taṭbâkî ve ta ‘lîmü’l-‘Arabîyye*. Riyad: Câmiatu’l-İmâm b. Suûd, 1990.
- Abduh er-Râcihi. *Durûs fî’l-meṣâhibî’n-nahvîyye*. Beyrut: Daru Dâru'n-Nehḍatu'l-‘Arabîyye, 1970.
- Abdulâl Mukrem, Sâlim. *el-Kur’ân ve eserubu fî’l-dirâseti’n nahvîyye*. Kahire: Mektebetu’l-Ezherî, ts.
- Abdulfettâh ed-Decnî, Fethî. *İcâzu’n-nahvî fî’l-Kur’ân-ı Kerîm*. Kuveyt: Mektebetu’l-Felâh, 1404/1984.
- Abdulkerîm el-Hâtib. *İcâzu’l-Kur’ân*. Beyrut: Meaarif li’t-Tibâa ve’n-Neşr, 1975.
- Abdulmatlab el-Bekâ’, Muhammed. *Mustafa Cevâd ve cubudu’l-luğavî*. Bağdat: Dâru’s-Şuûni’s-Sekâfî,, 1987.
- ‘Ađîme, Muhammed Abdulhâlik. *Dirâsât li üllûbi’l-Kur’âni’l-Kerîm*. Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1981.
- Afif Dımeşki. *Ṭarîku tecdîdi’n-nahvi’l-Arabî* (el-Ahfeş- el-Kûfiyûn). Beyrut: Dâru’l İlm li’l Melâyîn, 1980.
- Ahfeş el-Evsat. *Me ‘âni’l-Kur’ân*. thk. Hudâ Mahmûd Karâ’a. Kahire: Mektebetu’l-Hancî, 1990.
- Ahmed el-İdkâvî, İbrâhîm Muhammed. *Bahs fî cübûdi İbn Hâleveybi’n-nahvîyye*. Kahire: y.y. 1408/1988.
- Âişe Abdurrahmân, Bintu’s-Şâtî. *et-Tefsîrû’l-beyânî li’l-Kur’âni’l-Kerîm*. 2 Cilt. Kahire: Daru’l-Meaârif, 7. Basım, ts.
- Ali Selmân, Ali Muhammed. *el-Mecâz ve Kevânînu’l-luga*. Beyrut: Dâru’l-Hâdî, 1420/2000.
- Aydın, İsmail. “Meâni’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakefi İslam Ansiklopedisi*. EK-2/207-209. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Bakırcı, Selami. “Ukberî”. *Türkiye Diyanet Vakefi İslam Ansiklopedisi*. 42/66-67. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Cevâd, Mustafâ. *Mine’t-turasi’l-Arabî*. Bağdat: Dâru’l-Huriyye, 1975.
- Cevârî, Ahmed Abdusettâr. *Nahvu’l-Kur’ân*. Bağdat: Matbaatu’l-Macmai’l-‘İlmî, 1974.
- Çıkar, Mehmet Şirin. *Kyâs* (Bir Nahiv Usûl İlmi Kaynağı) Van: Ahenk Yayınları, 2007.
- Demir, Zakir. *Tefsir Terimbilimi’ne Alternatif Bir Alan: Ta’rifât, Hudûd ve Mustalabât Kitabiyâtı*. Ankara: Araştırma Yayınları, (2020), 113-114.

Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyat Tarihi II Sadru'l-İslâm Dönemi*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2009.

Doğan, Candemir. *Arapça Öğretim ve Öğretim Kılavuzu*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2011.

Durmuş, İsmail. “Nahiv”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/300-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Durmuş, İsmail. “Sa‘leb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/25-27. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Ebû Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahrü'l-muhîtt*. thk. Adil Ahmed vd. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413/1993.

Ebû Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahrü'l-muhîtt*. thk. Âdil Ahmed Abdu'l-Mcîd vd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmî, 1413/1993.

Ebu'l-Mekârim, *Usulu'n-nahv*. Libya: Menşurâtu'l-Camiaâtu'l-Libya, 1392.

Eymen eş-Şevâ, Abdurrazak. *el-İmâm İbn Hişâm el-Ensârî ve menbecubu fi't-te'lifi'n-nahvî*. Dımaşk: MenşûrÂtu'l-Heyetu'l-Âmme, 2014.

Fâdil es-Sâmerrâî, Sâlih. *Me'âni'n-nahv*. Umman: Dâru'l-Fikr, 1432/2011.

Ferrâ', Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf Necâtî – M. Ali en-Neccâr. Kahire: el-Heyetu'l-Misriyye, 1970.

Ferrâ', Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yûsuf Necâtî – M. Ali en-Neccâr, 3 Cilt. Kahire: el-Heyetu'l-Misrî, 1980.

Fevde Nîl, Ali. *İbn Hişâm el-Ensârî: âşârühû ve mezhebühü'n-nahvî*. Riyad: 'Umâde Şuûnu'l-Mektebât, 1406/1985.

Hakçıoğlu, Muhammed Meşhud. “el-Mesâilu's-seferiyye fi'n-nahv İsimli Eser Bağlamında İbn Hişâm'ın Bazı Mansûb Kelimeleri Ele Alma Metodu”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2022), 249-265.

Halîl Abâbene. *Mekânetu'l-Halîl b. Ahmed fi'n-nahvi'l-Arabî*. Umman: Dâru'l-Fikir, 1948.

Hamedân, Ekrem Ali. “Kutubu'l-İhticâc ve's-Sırâ' Beyne'l-Kurrâ' ve'n-Nuhât”, *Meclethu'l-Camiâtu'l-İslâmî* 14/2 (2006), 89-119.

Hasan, Abbâs. *el-Luğa ve'n-nahv beyne'l-kadîm ve'l-hadîs*. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.

Hasan, Abbâs. *en-Nahvu'l-vâfi*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1973.

- Hassan ez-Zeyyâd, Ahmed. *Târibu'l-Adâbi'l-Arabî*. Kahire: Dâru'n-Nahda, 1977.
- Hassûn, Halîl Bünyân. *en-Hahvîyyûn ve'l-Kur'ân*. Umman: Mektebetu'r-Risale, 2002.
- Hatice el-Hadîsî. *el-Medârisu'n-nahvîyye*. İrbid-Umman: Dâru'l-Emel, 2001.
- Hatice el-Hadîsî. *eş-Şâhid ve usûlu'n-nahv fi Kitâb Sîbeveyhi*. Kuveyt: Matbaatu Camiâtu'l-Kuveyt, 1972.
- Hugh Kenedy. *İslâm'da Entelektüel Gelenek*. trc. Muhammed Şeviker. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Hûlî, Emîn. *Menâhicu tecdîd fi'n-nahv ve'l-belâğâ*. Kâhire: Dâru'l-Mearif, 1961. Kılıç, Hulusi. "Emîn el-Hûlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/339-340. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Hulvânî, Muhammed Hayr. *el-Mufasssal fi târîhi'n-nahvi'l-Arabî*. Beyrut: Muessesetu'r Risâle, 1979.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân. *el-Luma' fi'l-'Arabîyye*. thk. Fâiz Fâris. Küveyt: Dâru'l-Kutubi's-Sekâfî, 1392/1972.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân. *el-Muhteseb fi tebyîni vücûhi şevâzzî'l-kırâ'ât ve'l-izâh 'anhâ*. nşr. Ali en-Necdî Nâsîf vd. Kahire: Vizâretu'l-Evkâf, 1415/1994.
- İbn Hâleveyh, *İ'rabü selâşîne sûre*. Kahire: Mektebetu'l-Mutenebbî, 1409/1989.
- İbn Hişâm en-Nahvî. *Şerhu Kırtî'n-nedâ ve belli's-şadâ*. nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd. Kahire: Mektebetu't-Ticâriyeti'l-Kubrâ, 1963.
- İbn Madâ. *er-Red 'ale'n-nuhât*. nşr. M. İbrâhim el-Bennâ. Kahire: Dâru'l-İtisâm, 1399/1979.
- İbn Mâlik et-Tâî. *Şerhu't-Teshîl*. nşr. Abdurrahman es-Seyyid – Muhammed Bedvî el-Mahtûn, 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hicr, 1410/1990.
- İbnü'n-Nedîm. *el-Fibrîst*. thk. İbrâhim Ramadân. Beyrut: Dâru'l-Maarife, 2. Basım, 1471/1997.
- İbrâhim es-Sâmîrâî. *Dirasât fi'l-luga*. Bağdat: y.y. 1961.
- İbrâhim es-Sâmîrâî. *Min si'ati'n-nahv*. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1994.
- İsferâyînî, Muhammed b. Ahmed. *el-Lubâb fi İlmi'l-İrâb*. thk. Şevkî el-Maarî. Beyrut: Mektebetu'l-Lubnân, 1996.
- Kılıç, Hulusi. "İbn Madâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/163-164. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

- Kisâî, Alî b. Hamza. *Me'âni'l-Kur'an*, thk. İsâ Şhâte İsâ. Kahire: Dâru Kabâ', 1979.
- Koçak, İnci. "Ahfeş el-Evsat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/526. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Mahmûd el-Leysî, Ahmed Abdüllatîf. *en-Nahv fî Mecâlisi Sa'leb*. Kahire: Dâru Sakâfet'il-Arabî, 1991.
- Mahzûnî, Mehdî. *Medresetu'l-Kâfe*. Kahire: Mektebetu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1958.
- Mahzûnî, Mehdî. *Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî 'âmâluhu ve menbecuhu*. Beyrut: Dâru'r-Râidî'l-Arabî, 1986.
- Mebrûk Sa'îd, Abdolvâris. *Fî işlâhi'n-nahvi'l-Arabî*. Kuveyt: Dâru'l-Kalem, 1975.
- Mekkî el-Ensârî, Ahmed. *Naẓariyetu'n-nahvi'l-Kur'ânî* (Mekke: Dâru'l-Kabile, ts.
- Mekkî el-Ensârî, Ahmet. Kur'an Nahvi -II, çev. Sabri Türkmen. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2012), 249-284.
- Muâz es-Sertâvî. *İbn Madâ' el-Kurtubî ve cubûduhu'n-nahvî*. Ummân: Dâru Mecdlâvî, 1998.
- Mubârek, Mâzin. *Nahvun ve va'yun lugavî*. Beyrut: Muessetu'r-Risâle, 1979.
- Muhtâr Ömer, Ahmed. *el-Bahsu'l-luğavî 'inde'l-Arab*. Kahire: 'Alemlü'l-Kutub, 2002.
- Mustafâ, İbrâhîm. *İhyâ'ü'n-nahv*. Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 2013.
- Mustafâ, İbrâhîm. *İhyâ'ü'n-nahv*. Beyrut: Mektebetu'l-Âdâb, 2013.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer. *İ'râbü'l-Kur'an*. nşr. Züheyr Gâzî Zâhid, 3 Cilt. Beyrut: 'Alemlü'l-Kutub, 1426/2005.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer. *Me'âni'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, 6 Cilt. Mekke: Merkezu İhyâu't-Turâs, 1408/1988.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit. "Arap Dilinde İlk İstişhâd". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/5 (1989), 369-383.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit. "İbn Hişâm en-Nahvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/74-77. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Öztürk, Mustafa -. Mertoğlu, M Suat. "Zemahşerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/235-238. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Sezgin, Fuat. *Tanımayan Büyük Çağ*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

- Sîbeveyhi, Ebû Bişr. *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Hârûn. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1403.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr. *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.
- Şâmî, Ahmed Cemîl. *en-Nahvu'l-Arabî*. Beyrut: Dâru'l-Hadâre, 1997.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. "Halîl b. Ahmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/309-312. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Turan, Abdalbaki. "İbn Mâlik et-Tâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/169-171. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yavuz, Mehmet. "İbn Cinnî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/397-400. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Zeccâc, Ebû İshâk. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*. nşr. Abdülcelîl Abduh Şelebî, 7 Cilt. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1988.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım. *el-Keşşâf*. nşr. M. Mürsî Âmir. Beyrut: Dâru Sâdır, 1397/1977.
- Zübeydî, Ebû Bekr. *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*. thk. M. Ebü'l-Fazl İbrâhim. Kahire: Daru'l-Meaârif, 2. Basım, 1373/1954.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s)

Ali SEVDİ

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledges that received not external funding support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declares that he have no competing interests.